

อันเนื่องมาจากความสำคัญของอัตตาในสังคมวิทยา

เสริน ปุณณะหิตานนท์

บทคัดย่อ

ในบทความทางวิชาการชิ้นนี้ ผู้เขียนมีวัตถุประสงค์ในอันที่จะย้อนกลับมาพิจารณา ตรวจสอบ และทบทวนแนวคิดเรื่องอัตตา (self) ที่ถูกนำมาใช้อย่างแพร่หลายในวงวิชาการสังคมศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมวิทยา ผู้เขียนพยายามที่จะให้ความกระจ่างในลักษณะธรรมชาติของอัตตาที่เป็นคุณลักษณะอันสำคัญที่สุดอย่างหนึ่งของมนุษย์เรา เนื้อหาของบทความนี้เริ่มด้วยการให้คำนิยามที่มีอยู่อย่างหลากหลาย ตามมาด้วยการพูดถึงกำเนิดของอัตตา การก่อรูป และการพัฒนา ต่อจากนั้นก็บรรยายถึงรูปการณ์หรือแง่มุม และหน้าที่ของมัน ตลอดจนแนวทางต่างๆ ที่นักสังคมวิทยารุ่นปัจจุบันใช้ประโยชน์จากคำว่า self ด้วยเครื่องหมายยัติภังค์ (hyphenated form) ที่เป็นการแยกคำออกจากกัน ตัวอย่างเช่น self-concept self-perception self-evaluation self-esteem เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดที่ยกมาเป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นถึงความหลากหลายของมิติในตัวอัตตา ท้ายที่สุด ผู้เขียนขอเสนอผลงานวิจัยเชิงประจักษ์ของสองนักสังคมวิทยาที่ได้ใช้แนวคิดเรื่อง self-identity มาอธิบายการกระทำผิดของเด็กและเยาวชนที่กำลังศึกษาเล่าเรียนอยู่ในสหรัฐอเมริกา นอกจากจะให้คำอธิบายด้วยข้อมูลที่วิเคราะห์ด้วยระเบียบวิธีสถิติสมัยใหม่แล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงแนวทางการสร้างสมมติฐานด้วยการใช้ทฤษฎีเป็นพื้นฐาน

คำสำคัญ: ปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์, ทฤษฎีความนึกคิดเกี่ยวกับอัตตา, วัตถุทางสังคม, พฤติกรรมตามแบบ, ความเป็นชายชาติวีร

On the Significance of Self in Sociology

Serin Punnahitanond

ABSTRACT

In writing this paper I attempt to revisit the concept of self in order to shed light on the nature of one of the most important ideas concerning human characteristics found to be involved in social behavior and performance. The contents of this paper start with the definition of self to be followed by its first appearance, its formation, the development of its aspects and functions, and the way in which contemporary sociologists have used the term “self” in various hyphenated forms, e.g. self-conception, self-perception, self-evaluation, self-esteem, etc. Sales describes the self-concept theory to account for the multi dimensionality of self-concept together with an empirical study on a facet of self-concept. Finally I present one interesting empirical study of deviant behavior using self-identify for explaining juvenile delinquency in the U.S.

KEYWORDS: Masculine Identity, Role Behavior, Self-Concept Theory, Social Object, Symbolic Interaction.

Serin Punnahitanond is a retired professor of Sociology. He was a leading sociologist at the Department of Sociology, Chulalongkorn University, for few decades. Query and questions could be made through his daughter's email address: ratanasuda.p@bu.ac.th.

คำนิยาม

1) Bloom and Selznick (1997, 100) ได้รายงานไว้ว่า self เป็นคำในภาษาแองโกล-แซ็กซอน หรือภาษาอังกฤษในสมัยโบราณ โดยจุดกำเนิดเดิมมีความหมายว่า same หรือ identical เมื่อถูกนำมาใช้บรรยายมนุษย์ก็กลายเป็นความหมายที่มีนัยว่าลักษณะพิเศษที่ไม่เหมือนใคร เป็นเอกลักษณ์ที่มีลักษณะเฉพาะอันคงอยู่ได้ตลอดกาลเวลา ในวัฒนธรรมตะวันตกแล้ว การเป็นมนุษย์คือการมีอัตตาหรือตัวเอง ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ส่วนบุคคลที่ไม่เปลี่ยนแปลงและยังคงอยู่ได้อย่างเดิม ไม่ว่าประสบการณ์ทางสังคมจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรก็ตามที่ แม้กระทั่งในสังคมตะวันตก การคิดขึ้นหรือเข้าใจเช่นนั้น อัตตาก็คือผู้ที่คิดอยู่ในความคิดของตนเอง เป็นผู้วางแผนการกระทำของตนเอง และเป็นผู้ที่ต้องทนทุกข์ในความรู้สึกของตนเอง

แนวคิดเรื่องความเป็นตัวเองไม่ได้มีลักษณะเป็นสากลแต่อย่างใด แม้กระทั่งในสังคมตะวันตก ผู้คนบางจำพวกอย่างเช่น สตรีและทาส มักจะถูกนิยามว่าเป็นผู้ไม่สามารถครอบครองหรือเป็นเจ้าของตัวเองหรือจิตวิญญาณ ในสังคมที่ผู้คนไม่รู้หนังสือและชาวบ้านที่สืบทอดกันมาแต่โบราณกาล บางครั้งบางคราวปัจเจกบุคคลถูกพิจารณาว่า ไม่ได้เป็นผู้ก่อให้เกิดการกระทำและความคิดของตัวเอง แต่จะมีตัวแทนของสิ่งที่มีตัวตนและพลังบางอย่างที่ทำให้กระทำลงไปตามบทบาทที่อยู่ในประเพณีนิยม ยิ่งกว่าที่จะกระทำลงไปโดยแรงจูงใจของตนเอง อย่างไรก็ตาม ทุกวัฒนธรรมมองตัวเองบางประเภทให้เป็นสมบัติของสมาชิกของกลุ่ม ส่วนเนื้อหาหรือสิ่งที่บรรจุอยู่ภายในไม่เป็นแบบเดียวกันไปหมด จะมีก็แต่กระบวนการสร้างตัวเองขึ้นมาเท่านั้นที่เป็นสากล และกระบวนการที่ว่าเป็นแนวคิดสำคัญของจิตวิทยาสังคม

2) W. James (1890) ได้กล่าวไว้ในตำราจิตวิทยาสังคมสมัยแรกๆ ว่า “ในความหมายที่เป็นไปได้มากที่สุด อัตตาของมนุษย์เป็นผลรวมของทุกสิ่งทุกอย่างที่เราสามารถเรียกหรือบอกได้ว่าเป็นของเรา ไม่ได้เป็นแต่เพียงร่างกายและพลังจิตของเขาเท่านั้น แต่รวมไปถึงเสื้อผ้าอาภรณ์และบ้านของเรา บรรพบุรุษและเพื่อนของเรา การมีชื่อเสียงและการงานของเรา ตลอดจนทรัพย์สินและฐานะทางเศรษฐกิจ” และตัวของตน

3) C.H. Cooley ({1902} 1964, 37-44) ได้นิยามไว้ว่า “จินตนาการที่ค่อนข้างจะแน่นอนที่อยู่ภายในแนวคิดอะไรก็ได้ ที่คนเราเชื่อถือว่าตัวของตนเองไปปรากฏอยู่ในจิตใจอย่างนั้นอย่างนี้ได้อย่างไร และชนิดของความรู้สึกต่อตัวเองที่ตนเองมีถูกกำหนดโดยทัศนคติต่อการที่เชื่อว่าเป็นจิตใจของคนอื่น ดังนั้น ในจินตนาการเรามองเห็นในจิตใจและท่าทีของอีกคนหนึ่ง ความคิดบางอย่างเกี่ยวกับการปรากฏตัวของเรา เป้าหมาย การกระทำ นิสัยใจคอ ฯลฯ”

4) G.H. Mead ({1934} 1962, 136) ได้นิยามไว้ว่า โดยพื้นฐานสำคัญอัตตา คือ ความสามารถที่จะถือเอาว่าตัวเองเป็น object อัตตามีความสามารถอย่างน่างงน่าเป็นทั้ง subject และ object และมีข้อสันนิษฐานไว้ล่วงหน้าว่าอัตตาเป็นกระบวนการทางสังคม เป็นการติดต่อสื่อสารกันในบรรดาสมาชิกในสังคม ดังนั้น สัตว์ชั้นต่ำกว่ามนุษย์จึงไม่มีอัตตาเช่นเดียวกันกับทารกเมื่อแรกเกิด

5) G. Murphy (1947) นิยามไว้ว่า “ตัวเองคือปัจเจกชนอย่างหนึ่งที่ปัจเจกชนทราบ”

6) T.M. Newcomb ({1950} 1954, chap. 9-13) กล่าวว่า อัตตามีความหมายอย่างไรกัน

แน่ เป็นเรื่องที่ยามกันได้ยากมาก โดยปราศจากการใช้คำว่าตัวเองในคำนิยามนั้น ตัวอย่างเช่น “ตัว
ของตนเอง คือ ทางที่เรารับรู้ตัวเอง”

7) E. Goffman ({1959} 1963) นิยามไว้ว่า “อัตตาไม่ใช่เป็นสิ่งที่ได้มาจากสิ่งที่มีชีวิต
ที่มีตำแหน่งแห่งหนเฉพาะ อัตตาไม่ได้อยู่ในความครอบครองของผู้กระทำ แต่เป็นผลที่เกิดจาก
ปฏิสัมพันธ์ที่น่าประทับใจ (แผนการแสดงละคร) ระหว่างผู้แสดงกับผู้ชม Goffman ถือเอาว่าเมื่อคน
เรามามีปฏิสัมพันธ์กันต่างก็ต้องการแสดงความหมายของตนเองบางอย่างอันจะเป็นที่ยอมรับของคน
อื่น

8) W. and M. Sherif (1969, 295) นิยามไว้ว่า “อัตตาประกอบไปด้วยความเกี่ยวพัน
ระหว่างทัศนคติต่างๆ ที่คนเราได้มา ซึ่งจะเป็นการนิยามและจัดระเบียบความเกี่ยวข้องกับวัตถุสิ่งของ
ต่างๆ ในสถานการณ์ที่มองเห็นได้ วัตถุ สิ่งของที่กล่าวมานั้นประกอบไปด้วยร่างกายของตัวเองและ
ส่วนประกอบ ความรู้ ความสามารถ บุคคลอื่น ครอบครัว กลุ่มสังคม สถานภาพและสัญลักษณ์ความ
มีศักดิ์ศรี ค่านิยมทางสังคม เป้าหมาย และสถาบันต่างๆ

9) P. Singlemann (1972, 414-424) นิยามไว้ว่า อัตตา คือ กระบวนการที่ผู้กระทำต่างๆ
สะท้อนกลับมาที่ตัวเองว่าเป็นวัตถุสิ่งของ และในความหมายที่เป็นมโนภาพเกี่ยวกับตัวเองที่ได้ยึดถือ
ไว้

10) M. Rosenberg (1979, 34-44) นิยามว่า อัตตาเป็นแนวคิดทั่วๆ ไป ที่เป็นทั้ง subject
และ object ซึ่งในกรณีนี้จะแตกต่างไปจากแนวคิดเรื่อง self-concept (ความนึกคิดเกี่ยวกับตัวเอง)

11) M. Blumer (1969, 78-89) นิยามว่า อัตตามีความหมายแต่เพียงเป็นมนุษย์ที่สามารถ
เป็นได้ทั้ง subject และ object ของการกระทำของตัวเอง เขากระทำต่อตัวเอง และนำทางตัวเอง
เองในการกระทำต่อคนอื่นบนพื้นฐานของชนิดของ object ที่เขาเป็นอยู่ อัตตาช่วยให้คนเรากระทำ
แทนที่จะเป็นแต่เพียงการตอบสนองต่อสิ่งเร้าภายนอก

12) Kotarba and Fontana (1984, 224-234) นิยามว่า อัตตาถูกมองว่าไม่ได้เป็นโครงสร้าง
ที่ตายตัว แต่เป็นกระบวนการ เป็นบางสิ่งบางอย่างที่อยู่ในสภาพกลายเป็นอย่างอื่นได้ตลอดเวลา นั่น
ก็คือ อัตตามีลักษณะสร้างสรรค์และเป็นไปเองโดยไม่ต้องมีการกระตุ้น หรือถูกกระทบอย่างรุนแรงใน
สถานการณ์ขณะนั้น

กำเนิดของอัตตา

ดังที่ได้บรรยายมาแล้วในการให้คำนิยามว่าอัตตาเป็นผลิตผลของการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม
ทารกทั้งชายและหญิงไม่อาจแยกได้ระหว่างอัตตากับที่ไม่ใช่อัตตา จนกระทั่งเมื่อทารกได้มีปฏิสัมพันธ์
กับบุคคลอื่นและวัตถุสิ่งของต่างๆ ในเหตุการณ์ของพฤติกรรมที่เกิดขึ้นระหว่างบุคคลแล้วนั้นแหละ
เขาหรือเธอจึงเกิดการรับรู้ตนเองว่าเป็น object ที่แยกไปจากและแตกต่างไปจากบุคคลและ object
อื่นๆ Mead ({1934} 1962) เป็นนักวิชาการผู้หนึ่งที่สนใจเป็นอย่างมากในเรื่องกำเนิดของอัตตา
และได้บรรยายเรื่องนี้ไว้หลายลักษณะด้วยกัน เขาเขียนไว้ในตอนหนึ่งว่า อัตตาเกิดขึ้นในพฤติกรรม
เมื่อตัวบุคคลกลายมาเป็น object ทางสังคมในประสบการณ์ที่เกิดขึ้นกับตัวเอง กรณีนี้เกิดขึ้นเมื่อ

คนเราตั้งข้อสันนิษฐานในเรื่องทัศนคติ หรือใช้การแสดงท่าทีที่บุคคลอีกคนหนึ่งจะใช้แล้วตอบสนองกลับไปด้วยตัวเอง หรือมีความโน้มเอียงที่จะตอบสนองเช่นนั้น เมื่อพ้นจากความเป็นทารก เด็กก็จะกลายเป็นการมีอยู่ทางสังคมในประสบการณ์ของตนเอง และกระทำต่อตนเองในลักษณะเดียวกันกับที่กระทำต่อคนอื่น ตัวอย่างต่อไปนี้จะช่วยให้เข้าใจเรื่องการเกิดของอัตตาได้ดีขึ้น ซึ่งเป็นกรณีที่เด็กเล่นตุ๊กตาและสมมติว่าตัวเองเป็นมารดาหรือบิดา ในการเล่นนั้น เด็กพูดกับตุ๊กตา เหมือนอย่างที่เป็นบิดาหรือมารดาเคยพูดกับเขามาก่อน แล้วก็ตอบสนองต่อคำพูดที่สมมติขึ้นว่าเป็นของบิดาหรือมารดา ผลสุดท้ายของการพูดกับตัวเองเหมือนอย่างที่คนอื่นพูดกับเขาหรือเธอ ทำให้เด็กได้กลายเป็นผู้มองตนเองว่าเป็นวัตถุทางสังคมที่ผู้อื่นจะตอบสนองได้ ผลต่อมาที่สำคัญกว่านั้นก็คือ เด็กจะได้เรียนรู้ความนึกคิดเกี่ยวกับตัวเองว่ามีคุณสมบัติหรือนิสัยใจคออย่างที่คนอื่นรับรู้ อย่างเช่น “ฉันทฉลาด” “ฉันทซื่อสัตย์” “ฉันทเกียจคร้าน” หรือ “ฉันทอ้วน” ฯลฯ (Mead {1934} 1962, 136)

Mead ได้บรรยายไว้อีกตอนหนึ่งว่า “อัตตาของมนุษย์เป็นผลผลิตซึ่งไม่ใช่ตัวสร้างสังคม” โดยสาระสำคัญแล้ว อัตตาเป็นโครงสร้างทางสังคมและเกิดขึ้นในประสบการณ์ทางสังคม และเมื่อเกิดขึ้นแล้วในความหมายบางอย่าง มันก็จะนำมาซึ่งประสบการณ์ทางสังคมให้แก่ตนเอง ซึ่งในกรณีเช่นนี้เราจะพบอัตตาที่โดดเด่นอย่างเด็ดขาด เหมือนกรณีโรบินสัน ครูโซที่ไปติดอยู่บนเกาะร้างยังเป็นผู้มีอัตตาอยู่ อย่างไรก็ตาม ไม่มีทางที่จะเป็นไปได้ว่าอัตตาเกิดขึ้นภายนอกประสบการณ์ทางสังคม” (Mead {1934} 1962, 136)

Mead ได้บรรยายถึงการเกิดของอัตตาในประสบการณ์ของเด็กในการเล่นเกมน ซึ่งทำให้เกิดความรู้สึกทั้งหมดของเขาในเรื่องอะไรทั้งหมดที่คนอื่นคาดหวังจากเขา คนเรามีประสบการณ์กับตัวเองโดยทางอ้อม เขาเข้าไปในประสบการณ์ของตัวเองในลักษณะที่เป็นตัวเองหรือปัจเจกชน ไม่ใช่โดยตรงหรือโดยทันที ไม่ใช่การกลายเป็น subject ให้แก่ตนเอง ได้แต่เพียงเท่าที่เขาได้กลายเป็น object ให้แก่ตัวเองมาตั้งแต่แรก เช่นเดียวกับที่คนอื่นเป็น object ของเขา หรือในประสบการณ์ของเขา และเขาได้กลายเป็น object ของตนเอง ก็โดยการรับเอาของทัศนคติของคนอื่นที่มีต่อเขาภายในสิ่งแวดล้อมทางสังคม หรือบริบทของประสบการณ์และพฤติกรรมที่ทั้งสองฝ่าย คือ เขาและคนอื่นที่มีทัศนคติเกี่ยวข้องกันอยู่ด้วย (Mead {1934} 1962, 136)

John Dewey ({1887} 1967) บรรยายการเกิดของอัตตาว่าเกี่ยวข้องกับร่างกายได้อย่างไร เขาให้ความเห็นว่า ทารกเริ่มเห็นบางส่วนของร่างกาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นิ้วเท้า แล้วจึงรู้สึกถึงส่วนที่เหลือของร่างกาย จนทำให้เกิดการตระหนักถึงความมีอยู่ของร่างกายที่ถือได้ว่าเป็นส่วนสำคัญของการเกิดความรู้สึกต่อตัวเองตั้งแต่นั้นเป็นต้นไป

Cooley ({1902} 1964, 37-44) บรรยายว่า การเกิดอัตตาเผยให้เห็นว่าเกี่ยวข้องกับหน้าที่สำคัญในการกระตุ้นและรวมเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของกิจกรรมเฉพาะเรื่องของบุคคล นอกจากนั้นยังปรากฏว่าอัตตามีความเกี่ยวข้องอย่างสำคัญกับความคิดหลายอย่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งความคิดเรื่องจิตใจที่อยู่ตรงข้ามกับโลกสังคม

W. James (1900) นักจิตวิทยาได้บรรยายว่า ความรู้สึกว่ามีอัตตาไม่ได้มีมาตั้งแต่เกิด แต่เป็นประสบการณ์ที่เกิดขึ้น มีการพัฒนาดังแต่เกิดจนเป็นผู้ใหญ่ เป็นกระบวนการอย่างหนึ่งในการบอก

ความแตกต่างในโลกของเขาที่รวมเอาโลกของพฤติกรรมของตัวเองเข้าไว้ด้วย ไม่ว่าจะเป็นความหิว ความโกรธ ความต้องการอาหาร การต่อสู้กับคนอื่น การทุบของลงบนโต๊ะ การสนทนาที่สมมติขึ้นมาเอง ทั้งหมดนี้เป็นข้อความที่สอดคล้องกับข้อสังเกตของ James (1900)

McDougall ใช้คำว่า ความรู้สึกว่าตัวเองมีอัตตา ถูกบ่มเพาะและถูกปลูกปั้นโดยการสะท้อนภาพของตัวเองที่พบอยู่ในจิตใจของเพื่อนมนุษย์ กล่าวคือ ภาวะที่เราเป็นตัวเองนั้นอยู่ที่เรารู้สึกว่าตัวเองเป็นอย่างไรในสายตาคนอื่น (1926, 191)

Cooley ได้พูดถึงความรู้สึกในตัวเอง โดยเฉพาะประสบการณ์ครั้งแรกที่เด็กมีความรู้สึกภาคภูมิใจในการเป็นเจ้าของบางสิ่งบางอย่างที่ทำให้พูดได้ว่า สิ่งนั้นสิ่งนี้เป็นของฉัน ในทำนองเดียวกัน เด็กก็รู้สึกว่ามีอัตตาจากการที่เห็นปฏิกิริยาของคนอื่นต่อเขาในเรื่องคุณสมบัติและความประพฤติ นั่นก็หมายความว่าเด็กได้เรียนรู้ที่จะนิยามตัวเองว่า เป็นคนประเภทนั้นประเภทนี้ โดยเฉพาะจากการที่คนอื่นปฏิบัติหรือกระทำต่อตัวเอง ความรู้สึกว่ามีอัตตาถูกจำกัดด้วย เพราะ concepts ที่ได้เรียนรู้มามีน้อย อีกทั้งเด็กยังไม่มีวุฒิภาวะพอที่จะสวมบทบาทที่ Mead เน้นเสมอว่า ภาพลักษณ์ของตัวเองจะต้องผ่านกระบวนการที่ช่วยให้เด็กก้าวออกมาจากตัวเองได้ แล้วก้าวไปสู่ทัศนะของคนอื่นได้ นั่นคือการเป็นเจ้าของหรือครอบครองอัตตาในลักษณะที่เป็นวัตถุ ทำให้ความรู้สึกว่ามีอัตตาเกิดมีปฏิสัมพันธ์กับตัวเองได้ เช่นเดียวกับการมีปฏิสัมพันธ์กับคนอื่นที่เป็นเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน นักสังคมวิทยาเรียกการมีปฏิสัมพันธ์นี้ว่า “self-reflexive behavior” (แปลได้ว่า พฤติกรรมสะท้อนกลับ) คนเราไม่ว่าเด็กหรือผู้ใหญ่สามารถมองตัวเองจากทัศนะของอีกคนหนึ่ง อย่างเช่นมองเห็นตัวเองจากทัศนะของบิดามารดา ถ้าเด็กถูกตีตีเรียน เด็กก็อาจจะเตือนหรือตำหนิตัวเอง กรณีเช่นนี้ไม่ได้สิ้นสุดลงในวัยผู้ใหญ่เท่านั้น ในทางตรงข้าม ความรู้สึกว่ามีตัวตนทำให้คนเราแต่ละคนยังคงจะเป็นวัตถุของการกระทำของตัวเองต่อไป เวลาเรายืนอยู่หน้ากระจก เราอาจจะชื่นชมตัวเอง แต่ถ้าภาพที่ปรากฏอยู่ในหน้ากระจกไม่เป็นที่พึงพอใจ เราอาจจะโกรธตัวเองถึงขนาดใช้มือทุบศีรษะก็ได้ ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าความรู้สึกว่ามีอัตตาและเป็น object ของการกระทำของตนเองนั้นถือเป็นความใส่ใจอันยิ่งใหญ่ในโลกสังคมของคนเรา ({1902} 1964, 37-44)

ในการพัฒนาเด็กขึ้นไปตามวัยนั้น Mead มีแนวคิดแตกต่างไปจากนักวิชาการในสาขาวิชาอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการเกิดและพัฒนาอัตตาหรือตัวตน โดย Mead ({1934} 1962) ระบุว่า มีขั้นตอนสำคัญอยู่ 2 ขั้นตอน คือ “play stage” และ “game stage” ในขั้นตอนแรกเป็นช่วงเวลาที่เด็กเรียนรู้ในการรับเอาทัศนะของคนอื่นเฉพาะบางคนที่มีต่อตัวเขาไว้ ถึงแม้สัตว์ชั้นต่ำกว่ามนุษย์จะสามารถเล่นได้ แต่มนุษย์เท่านั้นที่สามารถเล่นเป็นคนอื่นได้ เด็กเล็กอาจจะเล่นเป็นมารดาและบิดา และในกระบวนการเล่นได้มีความสามารถที่จะประเมินตัวเอง เหมือนการที่บิดามารดาและคนอื่นบางคนได้ประเมิน อย่างไรก็ตาม เด็กยังขาดความรู้สึกรวมๆ ไปและขาดการจัดระเบียบความรู้สึกเกี่ยวกับตัวเอง จนกระทั่งพัฒนามาถึงขั้นตอนที่สองได้แล้ว จึงจะสามารถพัฒนาตัวเองขึ้นมาเต็มตามความหมายของคำว่า อัตตา

ขั้นตอนการเล่นเกมนำให้ Mead ได้สร้างแนวคิดใหม่ขั้นที่รู้จักกันในนาม “generalized other” ที่มีความสำคัญเป็นอย่างมากในการพัฒนาอัตตา ในกรณีนี้เป็นการถือเอาทัศนคติของชุมชนทั้งหมด

หรือในกรณีการเล่นเกมนั้นก็หมายถึงทัศนคติของผู้เล่นในทีมทั้งหมด ครอบงำที่เขาถือเอาทัศนคติของกลุ่มสังคมที่มีการจัดระเบียบ ซึ่งเป็นกรณีที่เขาเป็นสมาชิกและร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมทางสังคมอย่างมีระเบียบแบบแผน เขาก็จะสามารถพัฒนาตัวตนขึ้นมาได้อย่างสมบูรณ์ การที่เขาถือเอาบทบาทของคนโดยทั่วไป ยิ่งกว่าที่จะเป็นบทบาทของคนที่ไม่แสดงอะไรออกมา ทำให้เกิดความเป็นไปได้ในการคิดอย่างเป็นนามธรรมและเป็นวัตถุวิสัย ความคิดอย่างที่ว่า (ผ่านทางระบบประสาทกลาง) เกี่ยวกับการรับรู้ทัศนคติของกลุ่มที่มีต่อตัวเขาเช่นเดียวกับเป็นทัศนคติส่วนบุคคลของคนอื่น

กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การมีอัตตาของคนผู้หนึ่งนั้น คน ๆ นั้นจะต้องเป็นสมาชิกของชุมชน และถูกชี้นำทางโดยทัศนคติที่เป็นเรื่องธรรมดาของชุมชน ในขณะที่เด็กในวัยของขั้นตอนแรกต้องการหรือกำหนดให้มีแต่เพียงขั้นส่วนของอัตตา ในขั้นตอนที่สอง ต้องการอัตตาที่เป็นกลุ่มเป็นก้อน Mead ยังได้ให้แนวคิดต่อไปอีกภายในกรอบของปรัชญาปฏิบัตินิยม (Pragmatism) ที่กำหนดความหมายและความเป็นจริงของแนวความคิด ด้วยการทดสอบอย่างเป็นรูปธรรมว่าเป็นการอธิบายโดยถือหลักเหตุผลเป็นสำคัญ เขาเห็นว่าสิ่งที่คนเราปฏิบัติตามความคาดหวังของกลุ่มหลายกลุ่มที่เป็น “generalized others” ทำให้คนเรามีหลายอัตตา อย่างไรก็ตาม การที่มีความผูกพันกับบางกลุ่มเป็นอย่างมาก และอัตตามีลักษณะทางสังคม จึงทำให้เกิดความโน้มเอียงที่จะกระทำตามความคาดหวัง หรือความมุ่งหวังของกลุ่มและของสังคมโดยทั่วไปในสถานการณ์อย่างนั้นอย่างนี้ ซึ่งก็จะทำให้ดำเนินกิจการไปอย่างมีประสิทธิภาพ แต่ถ้าเกิดกรณีที่เจ้าตัวไม่ได้รับการยอมรับจากกลุ่มหรือชุมชน ก็ยังพอจะแก้ปัญหาได้โดยเลือกสังกัดกลุ่มที่เหนือกว่าที่พอจะแสวงหาได้

การมีหลายตัวตนไม่ได้หมายความว่า เขาเป็นคนหลายหน้า แต่เป็นเรื่องของความแตกต่างในสิ่งแวดล้อม หรือสถานการณ์ที่กำลังเผชิญอยู่ หรือไม่ก็เป็นกรณีที่สังกัดอยู่กับกลุ่มที่มีความคาดหวังต่าง ๆ กัน ซึ่งก็จะทำให้การดำเนินกิจกรรมอย่างมีประสิทธิภาพเป็นไปได้ไม่มากนัก Mead มองเห็นว่าการทำตามความคาดหวังของโลกภายนอก ไม่ใช่หมายความว่าบุคคลคนนั้นเป็น conformist เป็นผู้ที่ไม่มีความคิดอ่านเป็นของตนเองเสมอไป เขามองว่าคนเรามีความสามารถทำการปฏิรูปลัทธิต่าง ๆ และแสวงหาทางเปลี่ยนแปลงบางสิ่ง หรือหลายสิ่งหลายอย่างในสังคมที่เขาสังกัดอยู่เพื่อให้การดำเนินชีวิตเป็นไปในทางที่ดีขึ้น

จากการมองด้วยแนวคิดที่กล่าวมาแล้ว Mead ได้ชี้ให้เห็นว่าอัตตาแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะ หรือ 2 ขั้นตอนในการพัฒนาตัวตน แล้วใช้วลีสั้น ๆ ระบุว่าเป็น “I” และ “me” โดยอธิบายเรื่องนี้ไว้ว่า “ในสาระสำคัญแล้วอัตตาเป็นกระบวนการทางสังคมที่ดำเนินไปในลักษณะที่มีความแตกต่างกันสองอย่างนั้น” สำหรับกรณีของ I เป็นส่วนที่ประกอบไปด้วยความอยากที่จะกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรืออย่างใดอย่างหนึ่งออกมาอย่างรวดเร็ว โดยไม่ไตร่ตรอง รวมทั้งความรู้สึกชั่วขณะหนึ่งในปัจจุบัน ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นลักษณะที่ถือได้ว่าเป็นไปเองของบุคคล ดังนั้นจึงเป็นลักษณะที่ไม่สามารถคาดคะเนได้ล่วงหน้า แต่ก็มีลักษณะสร้างสรรค์อยู่ด้วย เพราะคนเรามีความสามารถในการคิดจนสามารถจัดระเบียบความประพฤติได้ตามประเพณีหรือนูร์กษานิยม อีกทั้งยังสามารถค้นพบทางออกไปจากการควบคุมจากภายนอกและภายในที่เกิดจากจิตใจของตนเองที่รับเอาทัศนคติของกลุ่มที่ตัวสังกัด และจากทัศนคติของชุมชนที่ประกอบไปด้วยคนโดยทั่วไปที่ตัวเองรับเข้าไปภายในจิตใจ กล่าวได้อีกนัย

หนึ่งว่าถ้าปราศจาก I แล้ว คนเราก็จะถูกครอบงำที่สมบูรณ์จากทั้งภายในและภายนอก การมี I ทำให้สามารถอธิบายการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญๆ ในประวัติศาสตร์ และในสถานการณ์แบบวันต่อวัน I ของใครก็ได้ อาจจะยืนยันในศักยภาพของตนเองในการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสถานการณ์ทางสังคม นอกจากนั้น Mead ยังได้พูดถึงการมีลักษณะพิเศษไม่เหมือนใครในส่วนประกอบของ I กับ me ที่เป็นไปตามครรลองของชีวิตแต่ละคน

Mead และนักสังคมวิทยาโดยทั่วไปอธิบายเรื่อง me ว่าเป็นชุดที่มีการจัดระเบียบของทัศนคติของคนอื่นที่ตัวเองถือครองไว้ รวมทั้งทัศนคติของคนอื่นโดยทั่วไปไว้ ในกรณีอย่างนี้ me เป็นเรื่องที่บุคคลมีลักษณะนิสัยและยึดถือธรรมเนียมประเพณี ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะคนเราใช้ประสบการณ์ในอดีตให้มาเกี่ยวข้องกับปัจจุบัน แต่พอชั่วขณะหนึ่ง I อาจจะปรากฏออกมาอย่างขาดการไตร่ตรอง me ก็ จะทำการยับยั้งและผลักดันให้อัตตากับมาสู่ระเบียบแบบแผนของกลุ่ม หรือของชุมชนหรือของส่วนรวม ซึ่งก็จะทำให้เกิดพลวัตในความสัมพันธ์ระหว่างส่วนประกอบทั้งสองของอัตตาอย่างไม่รู้จบสืบ

Mead ยังอธิบายเพิ่มเติมอีกว่า คนเราไม่ได้ตระหนักหรือรู้สึกในเรื่องราวเกี่ยวกับ I อย่างเต็มที่ และอาจจะสร้างความแปลกใจให้แก่ตัวเอง เพราะเราจะรู้ว่า I เป็นอย่างไร หลังจากได้กระทำอะไรออกไปจนรู้ผลแล้ว ดังนั้น เราจึงรู้จัก I เฉพาะในความทรงจำเท่านั้น Mead ได้ให้เหตุผลไว้ 4 ประการ ในการเน้นความหมายของ I ประการแรก I เป็นบ่อเกิดหลักของความแปลกใหม่ในกระบวนการทางสังคม ประการที่สอง เขาเชื่อว่าคุณค่าอันสำคัญที่สุดของคนเราอยู่ใน I ประการที่สาม I ประกอบไปด้วยบางสิ่งบางอย่างที่คนเราแสวงหา นั่นก็คือ สิ่งที่จะทำให้อัตตามีความเป็นจริงขึ้นมาได้ และ I ทำให้เราสามารถพัฒนาบุคลิกภาพที่แน่ชัดขึ้นมาได้ ประการสุดท้าย เขาเห็นว่ากระบวนการวิวัฒนาการสังคมดั้งเดิมจนกลายมาเป็นสังคมสมัยใหม่ได้ ก็เพราะสมาชิกส่วนใหญ่มีอัตตาที่ประกอบไปด้วย I มากกว่า me กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การเปลี่ยนแปลงทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นผลงานของอัจฉริยะบุคคลหรือคนที่มีความสามารถธรรมดาๆ มืองค์ประกอบของ I ในสัดส่วนที่สูงกว่าของคนอื่นที่เป็นส่วนใหญ่ของสังคม

แม้ว่านักสังคมวิทยาที่สนใจศึกษาเรื่องอัตตาก็จะมีความเห็นสอดคล้องกันว่าส่วนของอัตตาที่เป็น me จะมีบทบาทสำคัญในการควบคุมดูแลทางสังคมส่วนที่เป็น I แต่ก็อาจมีกลุ่มสังคมหรือตัวสังคมเองที่จัดระเบียบการดำเนินชีวิตของสมาชิกในลักษณะเข้มงวดกวดขัน และมีข้อจำกัดอย่างมากจนทำให้ me มีบทบาทเกินเลยไปกว่านั้น ถึงขนาดที่เรียกได้ว่าครอบงำ I เอาไว้ ซึ่งก็จะ เป็นกรณีที่สมาชิกในสังคมแทบจะหมดความเป็นอยู่โดยเอกเทศหรือขาดความเป็นตัวเอง แต่ถ้าเป็นกรณีที่สถานการณ์ทางสังคมดำเนินไปอย่างเหมาะสม I ก็อาจจะมีอิทธิพลต่อกระบวนการทางสังคม จนกระทั่งสามารถทำให้กระบวนการที่วุ่นวายมีโครงสร้างขึ้นมาใหม่ได้ ยิ่งไปกว่านั้น อาจจะเปิดโอกาสสำหรับ me ในอันที่จะส่งเสริมสนับสนุนการแสดงออกโดยอิสระของ I และถ้าเป็นเช่นนั้นแล้ว Mead ได้กล่าวว่า “ทำให้คนเรามีประสบการณ์อันน่าตื่นเต้นและสนใจ” ({1934} 1962, 213)

S. Freud ซึ่งเป็นผู้ก่อตั้งสำนักจิตวิเคราะห์และมีผลงานที่เป็นมโนทัศน์เกี่ยวกับธรรมชาติของอัตตาไว้อย่างลึกซึ้งกว่า Mead ซึ่งเป็นนักปรัชญา ในขณะที่ Mead ได้สำรวจบทบาทในทางบวกที่สังคมได้แสดงออก ในกรณีการปรากฏขึ้นมาของการมีเหตุผลของมนุษย์และความเป็นอัตตา

Freud ในฐานะที่เป็นนักจิตวิเคราะห์ได้เน้นบทบาทของสังคมในการก่อให้เกิดความผิดปกติทางจิตใจและทางอารมณ์ ในอีกแง่หนึ่ง ขณะที่ Mead เน้นไปที่ความร่วมมือว่าเป็นลักษณะสำคัญของชีวิตทางสังคม เช่นเดียวกับความสามารถที่เป็นไปได้ในเรื่องเอกภาพของอัตตา ทางฝ่าย Freud เน้นไปในเรื่องความขัดแย้งที่เป็นส่วนถาวรอยู่ในเนื้อหาของชีวิตในกลุ่มสังคม และการต่อสู้ดิ้นรนที่ดำเนินไปในอัตตา การแบ่งส่วนประกอบของอัตตาของ Freud แตกต่างไปจากของ Mead เพราะมีถึง 3 ส่วน อันได้แก่ id, ego และ superego ซึ่งแต่ละส่วนนี้อาจจะถูกมองได้ว่าเป็นเครื่องบอกความแตกต่างในเรื่องชนิดของการเรียกร้อง ต้องการให้ทำสิ่งที่มีอยู่ในประสบการณ์ในสังคม อันได้แก่ การทำได้สำเร็จอย่างพอใจตามสัญชาตญาณ การกระทำเพื่อสนองรักษาไว้ในเรื่องอัตตาอย่างมีเหตุผล และการทำตามเพื่อให้สอดคล้องกับสังคม ในกรณีที่คนเราเผชิญกับความขัดแย้งในการเรียกร้องของความ ต้องการเหล่านั้น เขาก็จะตระหนักรู้สถานะของตนเอง และในความพยายามอย่างที่เป็นอยู่ในสภาพสังคมและการเมืองของประเทศไทยในปัจจุบัน ความพยายามที่จะจัดการกับความขัดแย้งเหล่านั้น ก็มักจะอุปโลกนหลากหลายของอัตตา โครงสร้างของนิสัยใจคอและบุคลิกภาพขึ้นมา

ในแนวคิดของ Freud ({1920} 1930) แล้ว id เป็นแกนกลางทางชีวภาพของอัตตาที่หมายถึง ความเร่งเร้าที่ฝังอยู่ในธรรมชาติของสัตว์ ซึ่งมีอยู่ในตัวมนุษย์ อันได้แก่ สัญชาตญาณทางเพศและความก้าวร้าวที่เร่งเร้า เรียกร้องอย่างกดดันและต่อเนื่อง เพื่อให้สนองความต้องการจนพึงพอใจโดยไม่คำนึงถึงความถูกต้องเหมาะสมตามระเบียบสังคม ดังนั้น id จึงเป็นส่วนประกอบของอัตตาที่สังคมพยายามควบคุม แต่ก็ไม่เคยประสบความสำเร็จอย่างที่ทำให้สัตว์เชื่อใจได้ด้วยการฝึก Freud เห็นว่า id มีลักษณะมืดบอด ไม่รู้อะไรเลย จึงมักจะนำไปสู่การทำลายตัวเอง ไม่ว่าจะเป็นการนำไปสู่ค้นหา รากะ หรือความก้าวร้าวรุนแรง ด้วยเหตุนี้เราจึงสร้างและพัฒนา ego ขึ้นมา ซึ่งเป็นนามสำหรับความสามารถในการพิจารณาข้อเท็จจริงในการใช้เหตุผล คิดคำนวณผลที่จะเกิดขึ้น ผ่อนผันการสนองความอยากและหลีกเลี่ยงอันตราย กล่าวอย่างสั้นๆ ก็คือ การกระทำอย่างมีสติ รู้จักเหตุผล สอดคล้องกับหลักการเรื่องความเป็นจริง Freud ให้ข้อสังเกตว่า ego ทำหน้าที่เป็นเสมือนคนกลางที่เข้าทำการประนีประนอม เพื่อให้เกิดการยอมความระหว่างการเรียกร้องเร่งเร้าทางชีวภาพกับความ ต้องการที่จำต้องทำของสังคม กรณีเช่นนี้เป็นเรื่องการทำหน้าที่ของอัตตาในการควบคุมเพื่อให้เกิดความเป็นอันเดียวกันในองค์กรวมของอัตตา

อนึ่ง นักสังคมวิทยาชื่อ Sherif (1969, 295) ได้ให้ข้อคิดเกี่ยวกับ ego ว่าทัศนคติต่อตัวเองมีความสำคัญมากจนทำให้เกิดแนวคิดเรื่องการสูญเสีย ego ไว้ว่า การถูกประณามว่า “จี้จลาดคาขาว” ไม่ว่าจะเป็นทหารหรือในแก๊งค์วัยรุ่น จะเป็นเรื่องเสียหายร้ายแรงกว่าเรื่องความกลัว ความเจ็บปวด หรือความตาย ในกรณีสตรีที่ถูกกล่าวหาว่าไม่มีผู้ชายคนใดสนใจที่จะแต่งงานด้วย หรือมีข้อบกพร่องในตัว หรือในสถานภาพจนไม่มีคนคบค้าสมาคมด้วย เป็นเรื่องที่ร้ายแรงน้อยกว่าการที่ถูกทำให้เกิดความรู้สึกว่าเป็นบุคคลที่ไร้ความสามารถในการดำรงความเป็นมนุษย์ หรือในกรณีที่ถูกรังแกจนให้ทำการบางอย่างจนสำเร็จ แล้วได้รับการเชิดชู ego โดยไม่ได้รับเงินเพิ่ม ซึ่งหมายถึง การไม่คำนึงถึงสิ่งแลกเปลี่ยน ถ้าได้ทำในสิ่งที่เชิดชู ego หรือตัวตน และถ้าเป็นเรื่องของความรังเกียจเดียดฉันท์ หรือเหยียดหยามชนกลุ่มน้อย ต่างเชื้อชาติ หรือชาติพันธุ์ โดยไม่ได้มีสาเหตุมาจากความ

สกปรก หรือบกพร่องในด้านจริยธรรม หรือเชื่อว่าคนพวกนั้นจะแย่งงานทำ ก็อาจหมายถึงการคิดว่าคนพวกนั้นคุกคามต่อ ego ที่ เป็นความรู้สึกว่าตัวเองเหนือกว่าในทุกๆ ด้าน

นอกเหนือไปจากกรณีที่ได้กล่าวมาแล้ว sherif ยังได้พูดถึงแนวคิดเรื่องทัศนคติต่อการคุ้มครองป้องกัน ego ซึ่งเขาถือว่าเป็นสิ่งที่มีอิทธิพลครอบงำหรือลบหลู่ความจำเป็นในทางชีวภาพได้อย่างเช่นยอมตายเสียดีกว่าที่จะให้ถูกประนามว่าเป็นคนขี้ลาดตาขาว แต่ในอีกแง่หนึ่งความจำเป็นดังกล่าวอาจได้รับการเสริมแรงให้มีพลังเพิ่มขึ้นเมื่อเป็นเรื่องที่มี ego เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย (ego-involved) สำหรับแนวคิดนี้ ผู้เขียนจะได้เสนอเป็นรายละเอียดอีกครั้งหนึ่งเมื่อมีความเหมาะสม

อัตตาทางสังคม (social self) และวัตถุทางสังคม (social object)

สิ่งสำคัญที่เกิดกับอัตตาของคนเราที่นอกเหนือไปจากความรู้สึกว่ามีตัวตน และการที่อัตตาได้เป็นวัตถุของตนเองและของคนอื่น ทำให้นักสังคมวิทยาได้เสนอแนวคิดเรื่องอัตตาทางสังคมและวัตถุทางสังคมขึ้นมา กล่าวคือ การที่คนเราคิดถึงตัวเองด้วยการคำนึงถึงทัศนคติของคนอื่นที่มีต่อตน เขาก็จะเกิดการตระหนักในฐานะของตนเองหรือรู้สึกตัว แล้วก็จะเริ่มได้มาซึ่งอัตตาทางสังคม ซึ่งมีลักษณะการสร้างสรรค์และเป็นไปเอง โดยถือได้ว่า James (1890) เป็นนักวิชาการคนแรกที่ระบุว่าอัตตาทางสังคมเป็นส่วนหนึ่งของอัตตาที่มีองค์ประกอบหลากหลาย และได้มาจากการรับรองของเพื่อนๆ ถ้าพูดอย่างเคร่งครัดแล้ว คนๆ หนึ่งมิได้หลายอัตตาทางสังคม เท่าที่จะมีคนมายอมรับและยกยูดุลักษณะของเขาไว้ในจิตใจของพวกเรา เนื่องจากปัจเจกชนและคนเหล่านั้นมีลักษณะเป็นกลุ่มชั้นสังคมซึ่งเชิดชูคุณลักษณะของเขาเหมือนกัน เขาจึงมีอัตตาทางสังคมต่างๆ กันในจำนวนมากเท่าที่มีกลุ่มบุคคลต่างๆ ที่เขาโยนในความเห็นของพวกเขา

Cooley (1902, 1964) ให้ความคิดเห็นในแนวเดียวกันกับ James โดยให้ความเห็นว่าแม้กระทั่งเรื่องที่เป็นส่วนตัวและเฉพาะตัวมากที่สุดของคนเรา (อัตตาแท้ๆ) ก็มีอะไรบางอย่างเป็นเรื่องทางสังคม อย่างเช่น การส่องกระจกแล้วมีความรู้สึกที่คนอื่นจะมองอย่างที่เราเห็นหรือไม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งลักษณะการแต่งกาย นอกจากนั้น Cooley ยังอธิบายเรื่องอัตตาทางสังคมไว้ในคำบรรยายเรื่องกลุ่มปฐมภูมิว่า คนเราได้อัตตาทางสังคมมา โดยการมองตัวเองเหมือนอย่างที่คนอื่นเห็น โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนที่ เป็นสมาชิกในกลุ่มสังคมเดียวกัน และภายในกลุ่มมีความรู้สึกที่เรียกกันว่า “we-ness” Bloom and Selgnick (1979, 100) ได้บรรยายไว้ว่า คนเราโดยเฉพาะอย่างยิ่งในวัยเด็ก ได้อัตตาทางสังคมมาจากความสามารถในการใช้ภาษา เพราะในการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม คนเราจะรับเข้าไว้หรือบรรจุเข้าไว้ในจิตใจซึ่งการตอบสนองต่อทัศนคติของคนอื่นที่มีต่อสิ่งแวดล้อมและต่อตัวเอง อย่างไรก็ดี พ่อเด็กโตขึ้นจนมีวุฒิภาวะ ก็เรียนรู้ที่จะสร้างความสัมพันธ์กับคนอื่นโดยทั่วไป ซึ่งนั่นก็คือการจัดตั้งและทำกิจกรรมของกลุ่มให้เป็นระบบแล้วขยายวงออกไปถึงชุมชน เมื่อถึงวัยที่เป็นผู้ใหญ่แล้ว หนึ่ง ปัจเจกบุคคลไม่จำเป็นต้อง และโดยแท้จริงแล้วก็ไม่ได้ถูกควบคุมอย่างเบ็ดเสร็จโดยทัศนคติของคนอื่นที่ได้รับมาไว้ในจิตใจ ซึ่งในแนวคิดของ Mead ก็คือ การควบคุมโดยส่วนของอัตตาที่ชื่อว่า me เพราะคนเรายังมีส่วนของตัวเองที่ชื่อว่า I ด้วย โดยส่วนหลังนี้จะ “คิดบัญชี” กับ me ในลักษณะที่ไม่ใช่การครอบงำ กล่าวโดยทั่วไป I อาจจะกระทำ

ต่อ ใช้อิทธิพลเหนือ และปรับปรุงแก้ไขกระบวนการทางสังคมได้ไม่มากนักน้อย

Cooley (1902, 37-44) ให้ความเห็นว่า ทั้งอัตตาและคนอื่นต่างก็มีลักษณะทางสังคม เพราะการให้และรับของอัตตาเป็นพื้นฐานของชีวิตทางสังคม และเราเรียกพื้นฐานอันนี้ว่าเป็นพื้นฐานสำหรับแง่หนึ่งของอัตตาที่มีชื่อว่า มโนธรรม โดยที่มโนธรรมและความมีศีลธรรมจรรยา ก็มีลักษณะทางสังคมด้วยเช่นกัน สำหรับ James (1890) หลังจากได้ถกประเด็นเรื่องลักษณะของอัตตาที่เป็นสังคมเป็นวัตถุและประเด็นทางจิตใจแล้วยังได้กล่าวว่า ในแต่ละชนิดของ me คนเราจะแสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างการเป็นปัจจุบันทันด่วนกับความเป็นจริง และการอยู่ห่างไกลจากการมีศักยภาพ ระหว่างทัศนะอันกว้างไกลกับทัศนะแคบๆ โดยที่อย่างหลังมีแต่จะยังความเสียหายให้ ในขณะที่อย่างแรกมีแต่จะยังประโยชน์

Mead ได้บรรยายเรื่องอัตตาที่มีความเป็นสังคมว่า คนเราใช้ภาษาเป็นจำนวนมากไปในการบ่งชี้วัตถุต่างๆ ที่คนเราใช้สื่อสาร และในการใช้ภาษา เด็กๆ ได้เรียนรู้ด้วยวาจา มารดาของเขาและคนอื่นมองวัตถุเหล่านั้นด้วย ทัศนคติและอารมณ์อย่างไร ทัศนคติบางอย่างเหล่านั้นช่วยให้เด็กเรียนรู้ที่จะจัดการกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ อย่างเช่น ทัศนคติในเรื่องระมัดระวังเกี่ยวกับสุนัขและไฟ เรื่องการที่คนอื่นที่มีลักษณะทางสังคมแตกต่างออกไป อย่างเช่น ความหมายของว้าว แตกต่างกันไปในด้านทัศนคติที่มีต่อมัน เช่น เด็กๆ ชาวฮินดูและชาวมุสลิมที่มีทัศนคติทางศาสนา ส่วนผู้คนอีกหลายชาติหลายภาษามีความหมายตามข้อเท็จจริงของสัตว์นั้นๆ ดังนั้นในการเรียนรู้ภาษา เด็กๆ เริ่มเข้าไปสู่ความหมายทางสังคมและจะเข้าใจความหมายของวัตถุต่างๆ ร่วมกันกับกลุ่มสังคมที่พวกเขาสังกัดอยู่

อนึ่ง เมื่อเด็กเจริญวัยและมีวุฒิภาวะมากขึ้น เขาจะพัฒนาความสามารถในการตอบสนองต่อคนอื่นที่มีความสำคัญสำหรับเขา รวมทั้งคนอื่นๆ โดยทั่วไปด้วย รูปแบบของการติดต่อสื่อสารที่สูงกว่าทั้งหลายนั้นขึ้นอยู่กับความสามารถของแต่ละฝ่ายในการนำเอาตัวเองมาแสดงบทบาทของคนอื่นได้ นั่นก็คือ การควบคุมการตอบสนองของตัวเองในลักษณะที่เป็นความเข้าใจในการคิดว่าคนอื่นจะตอบสนองไปอย่างนั้น ความสามารถในการเอาบทบาทของคนอื่นมาแสดงจะบังเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีวุฒิภาวะตามการเจริญด้วย และเป็นไปตามกระบวนการในเรื่องการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและการติดต่อสื่อสารเท่านั้น

Mead ยังได้บรรยายการที่คนเรามีอัตตาทางสังคมอีกว่า ในเมื่อเด็กได้เรียนรู้ที่จะมีทัศนคติอย่างเดียวกันต่อวัตถุต่างๆ ในสิ่งแวดล้อมเหมือนกับทัศนคติของคนอื่น เด็กก็จะได้เรียนรู้ที่จะมีทัศนคติต่อตนเองที่เหมือนกับทัศนคติของคนอื่นที่มีต่อเขา เมื่อมารดาบอกกับเด็กว่าเขาได้ทำสิ่งที่ดีตามหรือไม่ดี ผิดหรือถูก เธอไม่ได้พยายามจะสอนแต่เพียงความหมายของคำชมหรือคำหนิ แต่เป็นการปฏิบัติต่อเขาในลักษณะที่เป็นวัตถุที่เธอจะมีทัศนคติบางอย่างต่อเขาด้วย และพยายามชักจูงใจให้เด็กกระทำอย่างเดียวกัน เด็กถูกสนับสนุนหรือยุยงให้ทำตัวเองเป็นวัตถุให้เด็กประเมินและควบคุมตัวเองไปในทางเดียวกับที่ประเมินและควบคุมวัตถุอื่นๆ และให้เขาทำเช่นนั้นไปตามจุดยืนของคนอื่นบางคน และการควบคุมตัวเองโดยผ่านทางทัศนคติของคนอื่นที่มีต่อเขา ซึ่งก็ทำให้มีลักษณะทางสังคมอย่างชัดเจน อันหมายความว่า สังคมได้เข้าไปอยู่ในตัวคนแล้ว กล่าวได้ว่า มีแต่มนุษย์เท่านั้น

ที่จะวิจารณ์หรือติชมตัวเองได้ แต่กรณีนี้ก็เป็นกรณีทางสังคมด้วยเช่นกัน กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การคิดเกี่ยวกับตัวเองโดยคำนึงถึงทัศนคติของคนอื่น แม้กระทั่งทัศนคติของสังคมที่มีต่อเขา ก็จะทำให้เกิดมิจิตสำนึกเกี่ยวกับตัวเองขึ้นมา และก็จะเริ่มได้อัดตาทางสังคมมาในที่สุด

นอกเหนือไปจากการที่ James (1990) ได้พูดถึงการที่คนเรามีหลายอัตตาทางสังคมไว้แล้ว นักสังคมวิทยารุ่นปัจจุบันอย่างเช่น Bloom and Selznick (1977) ได้เสนอแนวคิดเรื่องอัตตาตามสถานการณ์ (situational self) ที่แสดงให้เห็นถึงการมีอัตตาทางสังคมอยู่ด้วย ทั้งนี้เพราะสถานการณ์ทางสังคมประกอบไปด้วยสภาวะแวดล้อม กระบวนการทางสังคม และตัวบุคคลที่เป็นสมาชิกของกลุ่มสังคม หลักสำคัญในแนวคิดนี้มีอยู่ว่าปัจเจกชนได้อัดตาในหลายลักษณะตามกันมาอย่างต่อเนื่อง จากขั้นตอนของชีวิตในเยาว์วัยไปสู่ขั้นตอนของชีวิตในวัยผู้ใหญ่หลายอายุ ในแต่ละขั้นตอนของชีวิตคนเราจะเผชิญกับการเรียกร้องต้องการ ซึ่งอาจจะมีการผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอัตตาให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสถานการณ์ ไม่ว่าจะเป็นรสนิยม สไตส์ ความประพฤติ การดำรงชีพ และการมองหรือนึกคิดเกี่ยวกับตัวเอง การยอมรับแนวคิดเรื่องดังกล่าวนี้นำไปสู่แนวทัศนคติเกี่ยวกับการเบี่ยงเบน สุขภาพจิต และเอกภาพของอัตตา การกระทำผิดของเด็กและเยาวชนที่เคยอธิบายว่ามีสาเหตุมาจากความบกพร่องทางบุคลิกภาพ ค่อยๆ เปลี่ยนไปเป็นความคิดปกติในสิ่งแวดล้อมและสถานการณ์ทางสังคม ความเพี้ยนในพฤติกรรมของคนป่วยทางโรคจิต จึงถูกกลับมาถือว่าเป็นการตอบสนองต่อสถานการณ์ในสิ่งแวดล้อมที่ผิดปกติ อย่างไรก็ดี การอธิบายในลักษณะที่กล่าวมานี้ ได้ถูกวิพากษ์วิจารณ์ไปในทางที่ไม่ยอมรับของนักวิชาการที่มองการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และเศรษฐกิจหลังการปฏิวัติอุตสาหกรรมว่า ทำให้อัตตาของคนเราไม่อาจจะตายตัวและเป็นเอกภาพได้อีกต่อไป เพราะการเป็นเช่นนั้นจะไม่สามารถทำให้ปรับตัวได้ อีกทั้งชีวิตก็จะปราศจากความสุขและการพัฒนาตัวตนให้ดีขึ้นกว่าเดิม นักวิชาการสมัยใหม่เห็นพ้องต้องกันว่า สังคมจำเป็นต้องเพิ่มพูนทรัพยากรที่เป็นเงินทุน และการมีอัตตลักษณ์ที่ยึดติดแบบตายตัวเป็นการจำกัดโอกาสที่จะมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคม และการพัฒนาตัวตน ทั้งเป็นการสะท้อนให้เห็นความอ่อนด้อยในประสบการณ์ทางสังคมอีกด้วย คำบรรยายที่ให้มาแล้วทั้งหมดเป็นเครื่องยืนยันว่าการมีอัตตาทางสังคมอย่างหลากหลายเป็นเรื่องธรรมดาสามัญในกระบวนการทางสังคม

ประมาณกลางคริสต์ศตวรรษที่ 20 นักจิตวิทยาสังคมชื่อ Goffman (1959; 1963) ได้เสนอแนวคิดเรื่องอัตตาทางสังคมไว้ด้วยการเปรียบเทียบการดำเนินชีวิตและปฏิสัมพันธ์ทางสังคมกับศิลปะการแสดงภายในกรอบความคิดของเฮกส์เปียร์ที่ว่า “โลกทั้งหมดคือเวทีละคร” ซึ่งก็จะทำให้หมายความว่า ตัวผู้แสดงเสนอตัวตน (ทักษะและความสามารถ) ออกไปให้ผู้ชมที่เป็นตัวสังคมพึงพอใจ

นักปรัชญาชื่อ Bergson (1935) ได้พูดถึงเรื่องนี้ไว้ว่า สังคมถูกบรรจุเข้าไว้ในจิตใจจนเป็นมิติหนึ่งของอัตตา เนื่องจากวิญญาณของสังคมอยู่ในภาษาที่คนเราพูด ดังนั้น แม้กระทั่งไม่มีใครอยู่ด้วย หรือเพียงแต่กำลังคิด ก็เท่ากับเป็นการพูดกับตนเอง ในแนวคิดเรื่องการเสนออัตตาหรือตัวตนออกไปนั้น ไม่ได้จำกัดวงอยู่เฉพาะในศิลปะการแสดงเท่านั้น Goffman (1961) ยังพูดถึงเรื่องนี้ในการที่คนเรามีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมต่อกันและกันด้วย เขาบรรยายว่า ในชีวิตทางสังคมของคนเราต่างคนต่างก็มีความปรารถนาที่จะกระทำหรือปฏิบัติตนด้วยการแสดงออกไปให้คนอื่นเห็นว่าตนเป็น

คนดีและมีคุณสมบัติอันเป็นที่ได้รับการตอบสนองอย่างน่าพึงพอใจกลับมา Goffman เรียกการตอบสนองความปรารถนาว่าเป็นผลของการ “จัดการให้เกิดความประทับใจ”

ในเรื่องศิลปะการแสดงนั้น คนเราจะต้องรักษามาตรฐานที่เหมาะสมกับเรื่องไว้ให้มั่นคง ไม่ลุ่ม ๆ ดอน ๆ ผู้แสดงจะต้องผ่านการฝึกฝนอบรมมาอย่างเพียงพอ เพื่อไม่ให้เกิดความไม่สอดคล้องกัน ระหว่างอัตตาของการเป็นมนุษย์ที่แท้จริง กับอัตตาที่ได้มาจากการฝึกฝนอบรม Goffman (1961) ให้แนวคิดเพิ่มเติมว่าในกรณีของการเผชิญหน้าหรือหันหน้าเข้าหากัน ผู้เกี่ยวข้องไม่เพียงแต่แสดงออกด้วยคำพูด แต่ต้องอาศัยการแต่งกาย ท่ากิริยา และการแสดงออกทางกายภาพ เพื่อทำให้ภาพลักษณ์ของตัวดีในสายตาของอีกฝ่ายหนึ่ง ดังนั้น ในเรื่องนี้จึงอาจจะเกิดการคุกคามต่อการนิยามความหมายของอัตตาได้มากกว่าการปฏิสัมพันธ์ที่ผ่านโดยทางอื่น เช่น ทางโทรศัพท์ หรือการเขียน เพราะข้อมูลเกี่ยวกับตัวตนถูกเปิดเผยได้มากกว่า (1963)

สำหรับเรื่องอัตตาทางสังคมนั้น Goffman (1967, 230-231) ได้อธิบายอย่างชัดเจนว่า “แม้กระทั่งเมื่อเด็กเล็กเรียกร้องต้องการอะไรบางอย่าง แต่ถูกปฏิเสธ เด็กมักจะร้องไห้และโกรธ ไม่พูดไม่จา ก็ต้องไม่ถือว่าเป็นการแสดงออกอย่างไร้เหตุผล แต่เป็นการเคลื่อนไหวอยู่เป็นประจำของคนที่ยังคงข้องใจ บอกให้ทราบว่าเขาจะต้องเสียหน้า โดยที่การเสียหน้าอย่างนี้ จะต้องไม่ยอมให้เกิดขึ้นแม้แต่น้อย บิดามารดาที่เข้าใจและเห็นอกเห็นใจอาจจะแม้กระทั่งยอมให้เด็กแสดงออกเช่นนั้นได้ โดยให้ถือว่าการแสดงออกในลักษณะของกลวิธีอย่างหยาบ ๆ ของเด็กอย่างนั้นเป็นการเริ่มต้นของอัตตาทางสังคม”

วัตถุทางสังคม (social object)

จากคำนิยามที่ได้เสนอมานี้แล้วว่า อัตตาเป็นเพียงหนึ่งในบรรดาวัตถุหลาย ๆ อย่าง ที่จะพบเห็นได้ในสถานการณ์ต่าง ๆ ทำให้มีผู้นำเอาคำว่า social มาเพิ่มความหมายให้แก่ object ต่อไปอีก ดังเช่น Newcomb (1950, chap. 9-13) ได้บรรยายเรื่องนี้ไว้ว่า พฤติกรรมของคนเราในสถานการณ์ใดก็ตาม ส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับแบบแผนการรับรู้ของเขาต่อสถานการณ์นั้น ๆ และสามัญสำนึกมักจะบอกแก่เราว่า เกือบจะทุกสถานการณ์ทางสังคมที่คนเรารับรู้อยู่ มีตัวเขารวมอยู่ด้วย ยิ่งไปกว่านั้นคนเรามักจะปกป้องและส่งเสริมอัตตาของตัวเอง เนื่องจากมีแรงจูงใจสำคัญที่จะกระทำเช่นนั้นในหลายสถานการณ์ด้วยกัน ดังนั้น ทศนะต่อตัวเองของคนเราและทัศนคติต่อตัวเอง ก็จะทำให้เขามีพฤติกรรมอย่างนั้นอย่างนี้ได้มากกว่าที่เคย นอกจากคำบรรยายที่เพิ่งกล่าวถึงไปแล้ว Newcomb ยังได้แสดงในเชิงทฤษฎีด้วยว่า การรับรู้ตัวเองและทัศนคติต่อตัวเอง ควรจะนำมาพิจารณาว่าเป็นตัวแปรแทรกระหว่างพฤติกรรมการแสดงบทบาทกับแรงจูงใจอีกด้วย ในเรื่องนี้นักจิตวิทยาสังคมชื่อ Krech และผู้ร่วมงาน (1965) ได้บรรยายไว้ว่า คนเราไม่แต่เพียงตอบสนองต่อวัตถุและบุคคลต่าง ๆ ในสิ่งแวดล้อมภายนอกเท่านั้น แต่ได้ตอบสนองต่อร่างกายของตนเอง ต่อความคิดและความรู้สึกของตนเองอีกด้วย และในการตอบสนองเช่นนั้น เขาได้สร้างความรู้สึกรู้จักคิดต่อตัวเองขึ้นมาในลักษณะที่เป็นวัตถุสำคัญและมีคุณค่า ความต้องการและเป้าประสงค์ที่สำคัญได้ปรากฏออกมาในอันที่จะเชิดชูและคุ้มครองป้องกันอัตตา แล้วก็ทำให้อัตตาได้กลายเป็นแก่นหรือศูนย์กลางของความต้องการและเป้า

หมายอันหลากหลายของปัจเจกชนที่อยู่ล้อมรอบในลักษณะของการจัดระเบียบเป็นระบบ นอกจากนั้นเราจะต้องรู้ธรรมชาติของอัตตาที่เป็นผลผลิตของปฏิสัมพันธ์ทางสังคม กล่าวโดยทั่วไป ทารกไม่สามารถที่จะรู้ความแตกต่างระหว่างอัตตากับสิ่งที่ไม่ใช่อัตตา หลังจากได้มีปฏิสัมพันธ์กับวัตถุและบุคคลอื่นในเหตุการณ์ที่มีพฤติกรรมระหว่างบุคคลแล้วต่างหาก เขาจึงได้มองตนเองว่าเป็นวัตถุที่แยกออกไปและแตกต่างไปจากวัตถุอื่นและบุคคลอื่น

ในการบรรยายเรื่องวัตถุทางสังคมที่คนเราเป็นอยู่นั้น Newcomb ได้ใช้แนวคิดเรื่องการรับรู้ตัวเองเป็นพื้นฐานสำคัญ เขาบรรยายว่าในการที่เด็กได้เรียนรู้จนสามารถบอกความแตกต่างระหว่างคนที่ช่วยกับคนที่ขัดขวางความปรารถนาของตนได้นั้น ยิ่งเรียนรู้ได้สำเร็จมากเท่าไรก็ยิ่งจะคาดคะเนการตอบสนองของคนอื่นต่อตัวเขาเองได้แม่นยำมากขึ้น พร้อมๆ กันไปนั้น เด็กก็ได้เรียนรู้ในการตอบสนองต่อตัวเองในฐานะที่เป็นวัตถุที่จะถูกรับรู้ เช่นเดียวกับที่ตอบสนองต่อคนอื่นหรือวัตถุอื่น โดยรับรู้ว่ามันแตกต่างไปจากตนเอง กล่าวอย่างสั้นๆ ได้ว่า เด็กได้เรียนรู้ว่าเกมต่างๆ มีกฎเกณฑ์ชีวิตที่รวมเอากฎเกณฑ์เกี่ยวกับตัวเขาเข้าไว้ด้วย เด็กต้องเรียนรู้กฎต่างๆ ในชีวิตทางสังคมแล้วปฏิบัติตาม ไม่เช่นนั้นก็จะถูกขัดขวางจนเสียประโยชน์และเสียหายอย่างไม่ลดละ

หลักการสำคัญอันหนึ่งเรื่องการรับรู้ตัวเองก็คือ ความสามารถในการใช้ภาษา (อายุประมาณ 2 ขวบ) ผลของเขาก็คือ เด็กสามารถกระตุ้นตัวเองอย่างเดียวกันกับกระตุ้นคนอื่นด้วยการใช้เสียงพูด เด็กได้ยินตัวเองเวลาที่พูดออกไป ในเรื่องนี้ Mead ได้เคยให้หลักไว้ว่า ด้วยเหตุที่เด็กได้ยินตัวเองพูดออกไป เขา/เธอจึงสามารถมีปฏิกิริยาต่อคำพูดของตัวเองได้ และมักจะเป็นข้อเท็จจริงเสมอว่า ถ้าเด็กได้ตอบสนองคำพูดของตัวเองไปแล้ว เด็กจะพูดได้มากขึ้นไปอีก แล้วก็จะมีปฏิกิริยาต่อไปอีก ซึ่งก็จะทำให้เกิด “ปฏิกิริยาเป็นลูกโซ่” ของการสนทนาที่อยู่ภายในใจ และสิ่งนี้เองที่ทำให้เด็กเริ่มมีความคิด หนึ่ง มีข้อน่าสังเกตว่า เด็กไม่ได้มีแค่การตอบสนองต่อคำพูดของตนเองเท่านั้น กล่าวได้ว่าการตอบสนองทั้งหลายล้วนแต่เป็นการกระตุ้นตนเองทั้งสิ้น แต่จะมีเพียงสิ่งเร้าด้วยเสียงพูดเท่านั้นที่คนอื่นมีส่วนร่วมด้วย เพราะได้ยินทั้งผู้พูดและผู้ฟัง นั่นก็คือมีคู่หมาย 1 อย่างด้วยกัน คือ ระหว่างตัวเขาเอง (ผู้พูด) กับคนอื่นในแง่ที่ผู้พูด-ต่อ-ตัวเอง เขาใช้คำเดียวกันและสร้างลักษณะเฉพาะอย่างเดียวกันกับที่คนอื่นพูด ในแง่ที่ฟังตัวเองพูด เขาก็จะได้ยินคำพูดเดียวกันและมีลักษณะอย่างเดียวกับที่คนอื่นได้ยิน ข้อเท็จจริงที่ว่านี้ตรงกับคำกล่าวของ Mead ที่ว่า “เขาได้กลายเป็นวัตถุของตนเอง” และเอาบทบาทของคนอื่นมาเป็นของตนเอง

Newcomb ได้บรรยายต่อไปว่า เด็กไม่ได้เป็นแค่วัตถุของตัวเองในความหมายของการรับรู้และมีปฏิกิริยาต่อตนเองเท่านั้น แต่เขาได้ใช้กรอบการอ้างอิงร่วมกับคนอื่นด้วยในการทำเช่นนั้น ในการพูดเกี่ยวกับตนเองเขาถูกบังคับให้ใช้กรอบการอ้างอิงร่วมกับคนอื่น เพราะภาษาที่ได้เรียนรู้มาถูกได้ยินและถูกตอบสนองโดยตัวเขาและโดยคนอื่นในลักษณะเหมือนกัน หนึ่ง การที่คนเรากันเดียวเป็นได้ทั้ง subject และ object ทั้งผู้รับรู้และผู้ถูกรับรู้เป็นไปตามคำนิยามที่ว่า อัตตาเป็นแต่เพียงปัจเจกบุคคลที่รู้จักโดยปัจเจก ไม่ใช่ปัจเจกที่เป็นผู้รู้จัก นอกจากนั้น การรับรู้ตนเองของคนเราอาจจะมีลักษณะถูกบิดเบือน (ตามทฤษฎีการรับรู้ทางจิตวิทยาสังคม) จึงกล่าวได้ว่าการรับรู้ไม่เคยเลยที่จะสอดคล้องหรือตรงกันอย่างแท้จริงกับวัตถุที่เป็นตัวกระตุ้นการรับรู้ แต่จะตรงกับประสบการณ์ของ

บุคคลในเรื่องหรือเกี่ยวกับวัตถุนั้นๆ เสียมากกว่า หลักการอันนี้ใช้ได้กับการรับรู้ตัวเองได้อย่างเต็มที่ เหมือนกับการรับรู้สิ่งอื่น

วัตถุทางอ้อม (social object)

จากคำนิยามที่ได้กล่าวมาแล้วในการบรรยายครั้งแรกว่า อัตตาเป็นเพียงหนึ่งในบรรดาวัตถุหลายอย่างที่พบเห็นได้ในสถานการณ์ต่างๆ ทำให้มีผู้นำเอาคำว่า social มาเพิ่มความหมายของ object ต่อไปอีก ดังเช่น Cohen (1966, 97-102) นักสังคมวิทยา อาชญากรรม และพฤติกรรมเบี่ยงเบนได้บรรยายไว้ว่า “อัตตาเป็นวัตถุทางสังคมด้วย เพราะเป็นผู้ถูกกระทำ ที่ถูกเห็น ถูกตีตรา ถูกแยกประเภทและถูกวินิจฉัยโดยตัวผู้กระทำเอง เขารู้สึกต่อตัวเองอย่างไร เขาประพฤติปฏิบัติตัวอย่างไร อะไรที่เขาพยายามทำต่อตัวเองหรือในเรื่องเกี่ยวกับตัวเอง เขาพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงตัวเองหรือไม่ ประการแรกทีเดียวเป็นเรื่องที่ขึ้นอยู่กับการศึกษาคิดว่าตัวเองเป็นวัตถุทางสังคมชนิดใด หรือชนิดของวัตถุที่เขาต้องการจะเป็น อนึ่ง ชนิดของอัตตาที่เป็นไปได้ขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมที่เขาสังกัดอยู่ ประชานิธิ ผู้ดูแลสถานบันเทิง พลเมืองและคนต่างด้าว คนชราและคนวัยรุ่น ผู้ล้าสมัย หรือผู้ยึดติดในของเดิมล้วนเป็นส่วนต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ในการสะสมบทบาททางวัฒนธรรม บทบาทเหล่านี้บางส่วนได้ถูกวัฒนธรรมกำหนดให้ ไม่ว่าเจ้าตัวเองจะชอบหรือไม่ก็ตาม แต่บางส่วนก็เลือกเอาเองได้ เพราะโอกาสเปิดให้ได้มาด้วยความสำเร็จ

นอกจากนั้น ยังได้บรรยายมาก่อนในการให้คำนิยามแล้วว่า อัตตาได้ถูกสร้างขึ้นมากในกระบวนการปฏิสัมพันธ์กับคนอื่น ในการดำเนินกิจการหรือทำธุรกิจร่วมกับพวกเขา เราก็จะค้นพบว่าเราเป็นใคร จำพวกที่เราถูกกำหนดให้ และเป็นเรื่องที่เรากำหนดเองได้อยู่บ้างว่าเราจะเป็นอะไร เราอาจจะกล่าวอ้างว่าเราเป็นคนประเภทนั้นประเภทนี้ แต่การกล่าวอ้างนั้นจะต้องมีความหมายที่รับฟังได้ในวัฒนธรรมของผู้ที่เกี่ยวข้องด้วยในทางใดทางหนึ่ง และเราต้องทำให้การกล่าวอ้างนั้นยึดติดไว้แน่น การกล่าวอ้างก็คือ การพูดว่า “ฉันเป็นคนแบบนั้นแบบนี้” ดังนั้น คุณจะต้องปฏิบัติตัวอันบนพื้นฐานที่ว่านี้” ในการที่จะกล่าวอ้างเราจะต้องพิสูจน์ความเป็นจริงได้ เราจะต้องสามารถปฏิบัติตามเกณฑ์ของบทบาทที่กำหนดไว้โดยวัฒนธรรม และเราจะต้องรู้ว่าเราทำเช่นนั้นได้ก็โดยได้รับทราบจากการตอบสนองของเขา อันเป็นการยอมรับว่าถูกต้องตามบทบาทที่เป็นตัวอย่างให้เห็น และการกระทำเช่นนั้นก็เป็นที่ยืนยันความเข้าใจในตัวเราเองด้วย เราไม่สามารถบอกได้อย่างแท้จริงว่าเราเป็น “ผู้นำ” เป็น “ไอดอล” เป็น “เซียนสนุกเกอร์” โดยที่ไม่เคยเข้าไปเสี่ยงภัยในลักษณะการปฏิสัมพันธ์ที่ไม่มีความแน่นอน โดยไม่เคยลองเล่นบทบาทที่เกี่ยวข้อง หรือไม่เคยสนใจที่จะรู้ว่าคนอื่นตอบสนองกลับมาอย่างไร

Cohen ยังได้อธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างอัตตาที่เป็นวัตถุทางสังคมกับการสะสมบทบาทไว้ว่า บทบาททางสังคมที่เราแสวงหาและบ่มเพาะอย่างแข็งขัน อาจเป็นกรณีที่มีลักษณะของการเบี่ยงเบน แต่เราก็พยายามหลีกเลี่ยงการถูกตีตราว่าเป็นคนเลว และไม่ยอมรับว่าเป็น “อัตตาอันแท้จริง” พร้อมทั้งหาทางเปรียบเทียบกับองค์ประกอบของตัวตนที่ยังมีอยู่และยอมรับได้มากกว่า นอกจากนั้น ยังอาจมองไปข้างหน้าถึงเวลาที่จะเลิกและหันไปประกอบอาชีพอื่นที่เสื่อมเสียน้อยกว่าต่ออัตตา

แต่ก็ให้ผลตอบแทนได้เท่าเทียมกัน ในบางกรณีใช้การหลีกเลี่ยงความเสียหายด้วยการบอกกับตัวเองว่า เป็นบทบาทชั่วคราวขอไปที และไม่มีผลสำคัญ ทั้งๆ ที่บทบาทนั้นๆ ไม่สามารถหลีกเลี่ยงให้พ้นไปจากการติตราของสาธารณชนได้ อย่างไรก็ตาม ในกรณีเช่นว่านี้ เจ้าตัวอาจจะยอมเปิดเผยตัวตนได้เฉพาะที่มีผลเสียหายน้อย

ต่อมาในกลางทศวรรษที่ 80 นักจิตวิทยาสังคมชื่อ Feldman (1985, 65-67) ได้นำเอาเรื่องวัตถุทางสังคมมาวิเคราะห์ควบคู่กันไปกับแนวทฤษฎีทางทฤษฎีเรื่องการรับรู้ตนเอง (Bem, 1982) เขาบรรยายไว้ว่า “ใครคือคนที่ท่านคิดถึงมากที่สุด ถ้าตัดเอาการถ่อมตัวออกไปก่อนแล้ว พวกเราส่วนใหญ่หรือเกือบทั้งหมด ก็จะต้องยอมรับว่าในการคิดถึงตัวเอง เราได้ใช้เวลาและพลังความนึกคิดไปมากที่สุด” ซึ่งในทางวิชาการแล้ว เราจะต้องตรวจสอบกระบวนการบางอย่างที่สำคัญที่สุดซึ่งเกี่ยวข้องกับการถอยกลับหลังไปแล้วมองตัวเองที่เป็นวัตถุทางสังคม

Feldman ได้นำเอาทฤษฎีของ Bem เรื่องการรับรู้ตนเองมาอธิบาย การที่คนเราอ้างเหตุผลหรือเชื่อว่ามีภาวะทางจิตใจอย่างไร ให้ดูจากความหมายของพฤติกรรมที่ตนได้กระทำลงไป เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะคนเราตระหนักในอุปนิสัย อารมณ์ ทักษะคติ และภาวะภายในอื่นในทางเดียวกันกับที่ได้เรียนรู้เกี่ยวกับคนอื่น โดยผ่านทาง การเห็นพฤติกรรม เจื่อนใจของทฤษฎีอยู่ที่ว่าจะต้องไม่มีประสบการณ์ส่วนตัว หรือร่องรอย หรือสิ่งที่เตือนความจำที่คลุมเครือในสถานการณ์ และหลังจากที่ได้มองพฤติกรรมของตนเองแล้ว ก็จะใช้หลักการเรื่องการอ้างเหตุผลเดียวกันกับที่ได้ใช้ไปในการอ้างเหตุผลในกรณีของคนอื่นในการบ่งชี้สาเหตุของความประพฤติที่ตนได้กระทำลงไป ตัวอย่างเช่น ถ้าท่านเห็นคนบางคนใช้ความพยายามช่วยเหลือคนชราเดินข้ามถนนที่มีการจราจรคับคั่ง ก็ย่อมมีเหตุผลเพียงพอที่จะลงความเห็นว่า ผู้ที่ช่วยเหลือเป็นคนที่ดีประโยชน์ของคนอื่นเป็นที่ตั้ง หรือบางทีเป็นคนที่มีความโน้มเอียงที่กระทำดีต่อผู้สูงอายุ

น่าสังเกตว่า Bem (1967) ได้เคยใช้แนวคิดเรื่องการรับรู้ตนเองเป็นทฤษฎีทางเลือกในการอธิบายประเด็น “cognitive-dissonance” ใจความสำคัญของแนวคิดที่ว่านี้ก็คือ การอธิบายว่าผู้ที่ได้รับการทดลองทำตัวเป็นผู้แก้ปัญหา โดยถามตัวเองว่าทัศนคติชนิดใด จะต้องเป็นพื้นฐานรองรับพฤติกรรมของเขาออกมาให้เห็นเด่นชัด ทั้งนี้ เพราะ “cognitive dissonance” ไม่ได้เกิดจากภาพแรงจูงใจที่ไม่ชอบมาพากล แต่เกิดจากความตั้งใจแสวงหาเหตุผลที่จะช่วยให้เข้าใจความประพฤติของตนเองในลักษณะเดียวกันกับที่เขาพยายามทำความเข้าใจสาเหตุของพฤติกรรมของคนอื่น เคยมีการนำเอาทฤษฎีการรับรู้ตนเองไปทำการทดลอง โดยใช้ผู้สังเกตการณ์พิจารณาการกระทำของผู้รับการทดลองที่รับค่าจ้างเพียง 1 ดอลลาร์ ให้ทำในสิ่งที่ไม่สมควร ผลปรากฏว่า ผู้สังเกตการณ์คาดเดาเอาว่าผู้รับการทดลองในเงื่อนไขนั้นจะมีทัศนคติในทางบวกมากกว่าผู้รับการทดลองที่ได้รับค่าจ้าง 2 ดอลลาร์ ตามแนวคิดของ Bem เมื่อเหตุผลภายนอกอยู่ในระดับต่ำ ผู้สังเกตการณ์จะถือเอาพฤติกรรมเป็นตัวชี้ให้เห็นทัศนคติอันแท้จริงของผู้รับการทดลอง และที่สำคัญไปกว่านั้น Bem ให้เหตุผลสนับสนุนความคิดของตนว่า ตัวผู้รับการทดลองเองได้ผ่านพ้นกระบวนการที่ใช้ตรรกะแบบเดียวกันด้วยการลงความเห็นว่า ทัศนคติของเขามีพื้นฐานอยู่บนพฤติกรรมของเขาเอง ผลการทดลองนี้มีนักวิชาการหลายคนให้ความเห็นว่า ทฤษฎีของ Bem อธิบายได้ดีที่สุดในกรณีพฤติกรรมขัดแย้งกับทัศนคติแต่เพียงเล็กน้อย

น้อย ไม่เหมือนกรณี “dissonance theory” ที่มีความแตกต่างอยู่เป็นอันมาก อย่างไรก็ตาม ในวงวิชาการยังต้องการผลงานที่ตัดสินได้เด็ดขาดมากกว่านี้อีก

ผู้เขียนขอจบประเด็นเรื่องวัตถุทางสังคมด้วยผลงานชิ้นหนึ่งของ Bem (1972) ที่ว่าเมื่อสิ่งที่เตือนใจภายในของพวกเราเกี่ยวกับวัตถุของทัศนคติอยู่ในระดับต่ำหรือคลุมเครือ เขาก็ทำตัวเป็นผู้สังเกตการณ์พฤติกรรมของตนเอง เช่น ถ้าเป็นกรณีของการที่เราไปดูภาพยนตร์แล้วรีบกลับไปกลางคัน เราจะมีทัศนคติไปในทางลบต่อภาพยนตร์เรื่องนั้น แล้วเราก็จะเหมาเอาว่าคนที่ไปดูภาพยนตร์กับเราด้วยก็รีบกลับเช่นเดียวกันและต้องเกิดมีทัศนคติอย่างเดียวกันกับเรา

ความนึกคิดของคนเราในเรื่องตัวเอง (self-concept)

หลังจากที่รับรู้ตนเองได้แล้ว การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมทำให้คนเราตั้งแต่เล็กไปจนโตได้เรียนรู้ความหมายของสิ่งต่างๆ ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต และในบรรดาความหมายต่างๆ ที่ได้มานั้น ความหมายของอัตตาเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุด ในกรณีนี้มีเรื่องที่คนอื่นได้นิยามว่า ตัวเราเป็นใคร และเป็นคนประเภทไหน โดยผ่านทางกรกระทำหรือการตอบสนองต่อเรา อย่างไรก็ตาม ผลของการปฏิสัมพันธ์ยังทำให้คนเราได้ก่อรูปความนึกคิดเกี่ยวกับตัวเองในแง่มุมต่างๆ ในลักษณะที่สอดคล้องกับการปฏิบัติของคนอื่นต่อเขา และเป็นเรื่องที่ยอมรับได้ไม่ว่าจะมีคุณค่าสำหรับตัวเขาหรือไม่ก็ตาม

อย่างไรก็ตาม การใช้คำ “self-concept” อย่างเป็นระบบ และเป็นประโยชน์ในทางวิชาการ คือ ผลงานของนักสังคมวิทยาที่ชื่อ Rosenberg (1979) ผู้ซึ่งมีความเห็นว่า เพื่อให้เข้าใจในเรื่องอัตตาได้ดีขึ้น ควรจะแยกคำนิยามของอัตตา และ “self-concept” ออกจากกัน กล่าวคือ เขานิยามว่าอัตตาเป็น concept ที่มีลักษณะทั่วไปมากกว่า “self-concept” เพราะเป็นได้ทั้ง subject และ object รวมทั้งหมายถึงจิตใจหรืออีกที่คิดและรู้สึก ส่วน “self-concept” หมายถึง อัตตาที่เป็น object ถึงสิ่งใดก็ได้ที่สามารถถูกรับรู้หรือทราบได้โดยจิตใจ นอกจากนั้น เขายังได้นิยาม “self-concept” ไว้ว่า “เป็นทั้งหมดที่มีอยู่ในความคิดและความรู้สึกของปัจเจกชนที่อ้างอิงถึงตัวเองในฐานะที่เป็น object ดังนั้น จึงเป็นส่วนหนึ่งของอัตตา และแม้กระทั่งเป็นส่วนที่เล็กกว่าในบุคลิกภาพอีกด้วย แต่ก็เป็นส่วนที่สำคัญมากเป็นพิเศษ เป็น object ที่จำเป็นสำหรับคนเราทุกคน...” นอกเหนือไปจากความจำเป็นแล้ว ความเชื่อในเรื่องตัวตนมีลักษณะจำเพาะเจาะจงในหลายทางด้วยกัน ตัวอย่างเช่น มันเป็นทัศนคติอย่างเดียวกันที่ย้อนกลับมาหาตัวเองได้ หมายความว่า ปัจเจกบุคคลเป็นทั้ง subject และ object ได้ในเวลาเดียวกัน ถึงแม้ทัศนคติต่อตัวเองจะแตกต่างไปจากทัศนคติต่อสิ่งอื่น แต่ก็มีลักษณะพิเศษสำหรับตัวเอง เช่น ความละเอียดและความภูมิใจ ความแม่นยำและการพิสูจน์ว่าเป็นการถูกต้อง มีความสำคัญเป็นอย่างมากว่าทัศนคติต่อสิ่งอื่นที่ไม่ใช่ตัวตน แต่แม้จะมีความสำคัญในเรื่องความแม่นยำและความถูกต้อง ก็เป็นเรื่องที่ทำได้ยาก เพราะมันมีลักษณะที่ทางวิชาการเรียกว่า “low visibility” (ยากที่จะเห็นสภาพของมัน)

Rosenberg ได้เพิ่มความเข้าใจใน self-concept โดยบรรยายถึงความแตกต่างในบรรดาลัทธิที่มีอยู่ทั้งในโครงสร้าง ในมิติต่างๆ และขอบเขตของมัน ในเรื่องแรก เขาพูดถึงความแตกต่างระหว่างเอกลักษณ์ทางสังคมกับอารมณ์ หรือนิสัย หรือการเตรียมพร้อม เอกลักษณ์ทางสังคมหมายถึง กลุ่ม

สถานภาพหรือประเภทของคนที่สังคมยอมรับรองว่าเป็นคนนั้นคนนี้ นอกจากจะเป็นคนประเภทนั้นประเภทนี้แล้ว ตัวบุคคลเองก็ไม่เพียงแต่มองว่า เป็นชาย เป็นผู้สูงอายุ เป็นชนกลุ่มน้อย มีความโน้มเอียงบางอย่างในการตอบสนอง มีจิตใจเอนเอียงไปในทางใดทางหนึ่ง หรือเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ถ้าบุคคลคนหนึ่งมองตัวเองว่า กล้าหาญ เสรีนิยม หรือไม่ชอบสูงส่งกับใคร เขา/เธอก็จะต้องกระทำไปตามความโน้มเอียงนั้นๆ Rosenberg บรรยายว่า โครงสร้างของอัตตาก็คือ ความสัมพันธ์ในบรรดาประเภทต่างๆ และความเอนเอียงทางด้านจิตใจ ส่วนมิติต่างๆ ของอัตตาดำเนินถึงทัศนคติและความรู้สึกต่างๆ เกี่ยวกับตัวเอง สำหรับทัศนคติต่อตัวเองก็เหมือนกับต่อสิ่งอื่น ผันแปรไปตามมิติต่างๆ ที่รวมสิ่งต่อไปนี้ไว้ด้วยกัน คือ เนื้อหา ทิศทาง ความเข้มข้น ความเด่นชัด สะดุดตา ความเสมอต้นเสมอปลาย ความเสถียร ความกระฉับกระฉ่าง ความแม่นยำ และการพิสูจน์ความถูกต้องได้ ในการบรรยายเรื่องขอบเขตของ “self-concept” นั้น Rosenberg จะเน้นเป็นพิเศษไปที่ “การขยายอีโก้” ซึ่งเป็นกรณีของ object ภายนอกตัวผู้กระทำที่นำเขา/เธอไปสู่ความภาคภูมิใจ หรือไม่ก็ความขายหน้า ตัวอย่างเช่น ภูมิใจในรถยนต์คันใหม่ราคาแพง ขายหน้าที่พรรคการเมืองของฉันทันการเลือกตั้ง ฯลฯ

แนวคิดที่ Rosenberg ให้ความสำคัญในอันดับถัดไป คือ แรงจูงใจชุดหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับ self-concept โดยมีแรงจูงใจ 2 อย่าง ที่สำคัญเหนืออย่างอื่น คือ ความภูมิใจในตัวเอง (self-esteem) หรือความปรารถนาที่จะคิดถึงในทางที่ดีเกี่ยวกับตัวเอง แรงจูงใจอย่างที่สอง คือ “self-consistency” คือความปรารถนาที่จะคุ้มครองด้านทานการเปลี่ยนแปลง หรือธำรงรักษาไว้ซึ่งภาพลักษณ์ของตนเอง

นักจิตวิทยาสังคมชื่อ Krech และคณะทำงาน (1966) ได้นำเอาแนวคิดเรื่อง “self-concept” มาเป็นพื้นฐานในการอธิบายความต้องการและเป้าหมายของคนเรา ซึ่งบทบาทของมันมีผลในทางที่ได้มาและธำรงรักษาไว้ซึ่งความภูมิใจในตัวเอง นักวิชาการกลุ่มนี้บรรยายว่า ลักษณะเฉพาะของความนึกคิดเกี่ยวกับตัวเอง และการประเมินตัวเอง ช่วยอธิบายเรื่องความต้องการและเป้าหมายที่เจ้าตัวพัฒนาขึ้นมา ในกรณีหนึ่งนั้นจะเป็นความต้องการและเป้าหมายสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการให้ความรู้สึกเรื่อง “self-concept” ประสบความสำเร็จและธำรงไว้ได้ ในอีกกรณีหนึ่งนั้นได้มีการเลือกและเน้นความสำคัญของความต้องการและเป้าหมายบางอย่างในทางที่เข้ากันได้กับภาพลักษณ์ของตนเอง ดังนั้นเพื่อให้เข้าใจได้ดียิ่งขึ้น Krech และคณะจึงได้ใช้แนวคิดเรื่อง “self-esteem” และ “ideal self” มาช่วยอธิบาย โดยทำความเข้าใจถึงการที่เด็กได้รับทราบจากผู้ใหญ่ ทั้งบิดามารดาและคนอื่นว่า เขาควรจะต้องเหมือนและไม่เหมือนอะไรในด้านความประพฤติและนิสัยใจคอ ผู้ใหญ่บอกเด็กว่าอะไรดีและไม่ดี ปรารถนาอะไรดีอะไรเลว ผลของคำสอนเหล่านั้นเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในทางวัฒนธรรมยังผลให้เด็กได้เรียนรู้และรับเอาไว้จนสามารถพัฒนาความรู้สึกนึกคิดได้ว่า เขาควรจะเป็นเช่นไร (ideal self)

สำหรับคนส่วนใหญ่แล้ว เป้าหมายสำคัญในการดำรงชีวิตอย่างปกติสุขคือ ความสำเร็จในการก่อรูป “actual self” ขึ้นมาให้คล้ายคลึงกับ “ideal self” ให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ครอบงำที่ความแตกต่างระหว่าง self ทั้ง 2 อย่างนั้นมีเพียงเล็กน้อย บุคคลก็จะมีความรู้สึกว่าได้ประสบความสำเร็จในการส่งเสริม “self-esteem” อย่างไรก็ตาม มีผลงานวิจัยที่แสดงว่าความสอดคล้องระหว่าง self ทั้ง 2 อย่างนั้น มีมากจนเกินไป หรือมากเกินไป กลับเป็นภัยต่อ “self-esteem” เนื่องจากเขา

จะไม่ยอมรับข้อบกพร่องใดๆ ของตนเองทั้งสิ้น อย่างไรก็ตาม การมีช่องว่างมากก็ทำให้ “self-esteem” ตกต่ำอย่างไม่มีข้อสงสัย ดังนั้น จึงสามารถวางหลักได้ว่าการกระทำและความคิดส่วนใหญ่ของคนเราจะมีศูนย์กลางอยู่ที่ความต้องการในอันที่จะเชิดชูและจัดการคุกคาม “self-esteem” ความรู้และความเข้าใจอีกอย่างในเรื่อง “self-concept” ก็คือการที่คนเรามีวิถีทางหลายแบบหลายอย่างในการตอบสนองต่อความคับข้องใจที่เกิดจากความผิดหวังอย่างรุนแรง โดยน่าจะถูกมองว่าเป็นกลไกในการปกป้องภาพลักษณ์ของตนเอง

Krech และคณะยังขยายคำอธิบายออกไปครอบคลุมประเด็นเรื่อง การเลือกเป้าหมายให้สอดคล้องกับการมองตัวเอง โดยเริ่มจากแนวคิดที่ว่า การนึกคิดเกี่ยวกับตัวเองของคนเรา ทำหน้าที่ให้เกิดความต้องการการกระตุ้นเฉพาะเรื่องบางอย่างขึ้นมาได้ เช่นกรณีของดอนฮวนและผู้นำคนไทยในอดีตต่างก็มีความต้องการทางเพศรุนแรงครอบงำอยู่ เพราะประสบความสำเร็จในเรื่องผู้หญิงมามากหน้าหลายตา จนบังเกิดภาพลักษณ์ของตนเองว่าเป็น “นักรักผู้หญิงใหญ่” สำหรับสตรีที่ประสบความสำเร็จในทางธุรกิจ นิยมชมชอบความเป็นอิสระและความเก่งกล้าสามารถในทางอาชีพ การเลือกเป้าหมายเพื่อตอบสนองความต้องการที่สำคัญ ก็เป็นไปตามที่ถูกกำหนดโดยการมองตัวเองว่าเป็นคนแบบนั้นแบบนี้ การเลือกซื้อของใช้ราคาแพงก็ต้องการให้สอดคล้องกับการมองตัวเองว่าเป็นคนมีหน้ามีตา แม้จะต้องถึงกับกู้หนี้ยืมสินมาใช้จ่าย อาหารที่บริโภคก็อาจจะสัญลักษณ์ของสถานภาพ ยังมี object ของเป้าหมายอีกหลายอย่างที่มีคนต้องการทั้งๆ ที่ได้มาด้วยความยากลำบาก สิ่งเหล่านั้นทั้งสนองความต้องการที่สำคัญได้พร้อมๆ กับเชิดชู “self-esteem” ของตน

หลักวิชาที่เสนอมานี้แล้วทั้งหมดให้ความรู้แก่เราว่า อัตตามีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในเรื่องการมีแรงจูงใจและเป็น object ของความต้องการและเป้าหมายสำคัญที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเชิดชูและปกป้องอัตตา รวมไปถึงการที่ความต้องการและเป้าหมายเป็นเรื่องช่วยกระตุ้นให้เราประเมินค่าตัวเองว่าเป็นที่น่าพึงพอใจหรือไม่ อย่างไรก็ตาม เราเข้าใจกระบวนการประเมินค่าตัวเองได้อย่างเพียงพอที่เราต้องเผชิญการตอบคำถาม 3 ข้อด้วยกัน คือ (1) อะไรเป็นตัวกำหนดคุณค่าที่บุคคลปรารถนาให้มีหรือบรรลุได้ (2) อะไรเป็นตัวชี้ว่าเราได้บรรลุความปรารถนานั้นแล้วมากน้อยเท่าไร และ (3) อะไรเป็นลักษณะร่องรอยทางสังคมที่ช่วยให้ทราบว่า เราได้บรรลุเป้าหมายแล้ว โดยควรจะใช้คำว่า ค่านิยมควบคู่กับคำว่า คุณค่า (คำว่า value แปลความหมายได้ 2 ทาง ให้เหมาะกับบริบทที่กำลังพูดถึงอยู่) ดังนั้น ตัวกำหนดการประเมินคุณค่าของอัตตาน่าจะอยู่ที่ค่านิยมของกลุ่มปฐมนิเทศที่ผู้นั้นสังกัดอยู่ หรือแม้กระทั่งค่านิยมของสังคมส่วนรวม ซึ่งทำให้สิ่งที่น่าพึงปรารถนากลายเป็นสิ่งที่ปรารถนาอย่างแท้จริง

การได้ประเมินว่า เป้าหมายและการบรรลุความต้องการที่มีคุณค่าเป็นไปอย่างน่าพึงพอใจ และค่านิยมหลักของกลุ่มอ้างอิง ย่อมนำไปสู่ความภูมิใจในตัวเอง อย่างไรก็ตาม ค่านิยมของสังคมมีการเปลี่ยนแปลงได้ และเปลี่ยนไปเพราะการกระทำของสมาชิก ทั้งนี้ เพราะประสบการณ์ในชีวิตของคนเราไม่เคยคงที่หรือเหมือนเดิมอยู่ตลอดไป คนเราอาจได้มาซึ่งค่านิยมใหม่ และมีเป้าหมายใหม่ที่ครอบงำชีวิตของเขา และการบรรลุเป้าหมายใหม่เหล่านี้ย่อมอาจยังผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ไม่มากนัก ในสังคมที่กำลังพัฒนา โครงสร้างใหม่มักจะทำให้เกิดกลุ่มสังคมและ

องค์กรอื่นๆ อย่างหลากหลาย ซึ่งยังผลทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างกันได้ การแก้ปัญหาคความขัดแย้งที่ว่ำนั้ก็จะมุ่งไปที่การประสานสังเคราะห์ความขัดแย้งที่มีอยู่เข้าด้วยกัน จนกระทั่งเกิดค่านิยมใหม่ขึ้น หลังจากที่ยอมรับของใหม่ด้วยกันแล้ว ก็จะทำให้ลักษณะของอัตตามีความซับซ้อน แต่ก็เป็นที่ยอมรับกันได้ทั่วไป อย่างเช่นในสังคมอเมริกันนักธุรกิจยึดถือค่านิยมที่เป็นส่วนผสมระหว่างความฉลาดแกมโกง กับความใจบุญสุนทานไปวัดไปว่ วมทั้งยึดหลักศาสนาที่ว่าคนที่เดินตามรอยทางที่ถูกต้องก็ต้องกลัวความยากจน และไม่กล้าละเมิดคำสั่งสอนของพระเจ้า ดังนั้น คนของพระเจ้าคือคนรวย ในประเทศไทยหลังการเสด็จสวรรคตของในหลวงรัชกาลที่ 9 ก็บังเกิดค่านิยมทางสังคมในลักษณะที่กล่าวกันว่า “เดินเจริญรอยตามพ่อ” และ “เศรษฐกิจพอเพียง” ความภูมิใจในตัวเอง คือการเป็นคนดีอย่างทีพุดกันอยู่โดยทั่วไปในลักษณะที่เป็นค่านิยมสำคัญ

สำหรับการตอบคำถามที่ว่าอะไรเป็นเครื่องวัดความสำเร็จตามเป้าหมาย โดยสนองความต้องการที่เชื่อว่าสำคัญ ความสำเร็จระดับใดที่จะช่วยนิยามว่เขาเป็น “ผู้สำเร็จ” หรือ “ล้มเหลว” และเป็นคนดีหรือคนเลว Krech และคณะเสนอไว้ว่า อย่างน้อยที่สุดมีปัจจัยสำคัญอยู่ 4 ชุดด้วยกัน ในการที่จะวัดความสำเร็จหรือบรรลุเป้าหมาย คือ (1) เจ้าตัวเข้าใจศักยภาพหรือความสามารถและข้อจำกัดของตัวเอง อย่างเช่น นักวิชาการที่มุ่งหมายเป็น หรือคิดว่เป็นนักวิชาชั้นเอก (อาจถึงขั้นราชบัณฑิต) แต่ในความเป็นจริงเขามีคุณสมบัติเพียงอยู่ในขั้นปานกลาง ไม่เคยมีผลงานดีเด่นชิ้นสำคัญ อันเป็นที่ยอมรับกันในวงวิชาการของเขา ในกรณีเช่นนี้ “self-esteem” ก็จะเป็นความรู้สึกที่ไม่ลึกซึ้งอะไร (2) การตระหนักในความเป็นไปได้เกี่ยวกับระดับความสำเร็จที่เป็นไปได้ ตัวอย่างเช่น ชาวชนบทที่มีทรัพย์สินและฐานะความเป็นอยู่ต่ำกว่ชาวเมืองที่ทันสมัย ผู้ซึ่งมีคุณสมบัติและศักยภาพมากพอที่จะสร้างฐานะให้สูงขึ้นไปกว่เดิมได้ ส่วนชาวชนบทที่ห่างไกลความเจริญไม่อาจจะคาดหวังเช่นนั้นได้ (3) ประสบการณ์ในชีวิตที่ผ่านมา ซึ่งหมายถึงประวัติความสำเร็จ ความล้มเหลวของบุคคลทีประสบความสำเร็จมาโดยตลอดย่อมต้องการความสำเร็จระดับสูงขึ้นไปอีกเรื่อย ๆ จนมองไปไกลว่เขาประสบความสำเร็จตามเป้าหมายแล้ว ส่วนผู้ที่ประสบความล้มเหลวมาตลอด ก็จะลดระดับการตอบสนองความต้องการ เพื่อที่จะไม่ต้องล้มเหลวต่อไปอีก ประการสุดท้าย (4) เป็นเรื่องของสังคม-สถานภาพของบุคคลในกลุ่มทีเขาสังกัดอยู่ การประเมินตัวเองก็ไม่งต่างอะไรกับการประเมินอย่างอื่น เพราะต้องมีการเปรียบเทียบกับสิ่งอื่นบางอย่าง Hyman (1942) ซึ่งเป็นผู้เริ่มต้นการศึกษาสถานภาพทีเจ้าตัวรู้สึก (จิตวิสัย) ปรากฏว่สิ่งที่ผู้รับการทดลองได้ใช้ในการประเมินตัวเองเป็นฐานะทางเศรษฐกิจ เขาว่าปัญญฯ ฯลฯ แล้วก็ให้ผู้รับการทดลองบอว่เปรียบเทียบสถานภาพกับผู้ใดหรือกับผู้ใดในกลุ่มทีตนสังกัด คำตอบทีได้รับก็คือ พวกเขาออกไปทีกลุ่มอ้างอิง 2 ชนิด คือ กลุ่มทีเป็นสมาชิกอย่างเต็มตัว และกลุ่มทีไม่ได้เป็นสมาชิกแต่อยากจะเป็น ตัวอย่างเช่น นักศึกษามั้ก็จะเปรียบเทียบเขาว่าปัญญกับพวกทีเรียนสาขาวิชาเดียวกัน (กลุ่มทีสังกัด) แต่บางคราวก็เปรียบเทียบตัวเองกับผู้ที่ประสบความสำเร็จอย่างสูงในการประกอบอาชีพทีตัวเองกำลังศึกษาอยู่ โดยอยากจะทำประสบความสำเร็จเช่นนั้นบ้างในกลุ่มอาชีพนั้น ๆ

ต่อมา Harvey และ Consalvi (1953) ได้ศึกษาทดลองให้มีการปาเป้า โดยให้สมาชิกของกลุ่มทีมีสถานภาพต่าง ๆ กัน กลุ่มละ 3 คน ประกอบด้วย หัวหน้า รองหัวหน้า และสมาชิกธรรมดา

แล้วให้เด็กที่เหลือในกลุ่มเฝ้าดู ผลของการปาเป้าครั้งแรกให้พวกเขาดูกัน แล้วให้ทายว่าในการปาครั้งต่อไปจะได้แต้มกี่ตัว ด้อยกว่า หรือเท่าเทียม ผลปรากฏว่าสถานภาพในกลุ่มสูงเท่าใด การคาดหวังผลต่อไปก็ยิ่งจะสูงกว่าเดิม ส่วนพวกสถานภาพต่ำกว่าจะประเมินว่าจะได้แต้มต่ำกว่า (3 คนใน 10 คน) ไม่มีใครประเมินเกินความเป็นจริง (ความสามารถ) สำหรับพวกที่นั่งดูอยู่ก็ประเมินเข้าข้างคนที่สถานภาพสูงกว่า รวมทั้งคนที่มีสถานภาพสูงกว่าที่ปาเป้าก็ประเมินคนที่มีสถานภาพต่ำกว่าอย่างเดียวกับสมาชิกที่นั่งดูอยู่ คือประเมินว่าพวกเขาจะทำได้แย่กว่าที่เขาทำได้จริง (จากหลักฐานที่บันทึกไว้ล่วงหน้า) ก่อนหน้านั้น Whyte (1943) ศึกษาแก๊งค์โบว์ลิ่งที่สมาชิกต่างสถานภาพ (หัวหน้าและลูกน้องต่ำสุด) ชอบเล่นกันฆ่าเวลาอยู่เป็นประจำ ปรากฏว่า Alec ที่มีฐานะเป็นลูกน้องระดับล่างที่มีฝีมือมาก เป็นคนที่กลุ่มมอบหมายให้เป็นตัวแทนไปแข่งขันกับแก๊งค์อื่น ซึ่งก็สามารถนำชัยชนะมาได้ แต่ถ้าเป็นการแข่งขันกันเองในกลุ่ม ฝีมือของ Alec ก็จะด้อยกว่าสมาชิกที่มีสถานภาพสูงกว่า เนื่องจากถูกคาดหวังว่าจะต้องสู้กับคนที่มีความเหนือกว่าไม่ได้ และเหตุการณ์เช่นนั้นเป็นไปจนกระทั่งตัว Alec เองก็มองไม่เห็นโอกาสที่จะเอาชนะผู้ที่มีสถานภาพสูงกว่าได้ นอกจากนั้น ผลการวิจัยที่ได้กล่าวมาแล้ว ยังชี้ให้เห็นว่าการประเมินค่าของตัวเองจากการมีสถานภาพสูงก็มักจะนำไปสู่ระดับความทะเยอทะยานที่สูงกว่าเดิม ในทางตรงกันข้าม สถานภาพที่ต่ำกว่าย่อมนำไปสู่ระดับความทะเยอทะยานที่ต่ำกว่า ยิ่งไปกว่านั้น ผู้มีสถานภาพสูงมักจะได้รับแรงกระตุ้นที่เป็นการบอกให้รู้จักคนอื่นที่ต่ำกว่าประโยชน์ให้ต่อไปอีก โดยการเสริมแรงให้กับการประเมินตัวเองไว้สูง ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า ความนึกคิดเกี่ยวกับตัวเองช่วยให้เกิดการครอบงำความต้องการและเป้าหมาย โดยเฉพาะบางประการที่มีลักษณะพิเศษที่เกี่ยวข้องโดยตรงต่อการได้มาซึ่งความต้องการและรักษาไว้ซึ่งความรู้สึกในเรื่อง “self-esteem”

สำหรับประเด็นเกี่ยวกับลักษณะร่องรอยทางสังคมที่ยังผลต่อการประเมินตัวเองว่าประสบความสำเร็จหรือล้มเหลว ก็ให้ดูที่ปฏิกิริยาของคนอื่นในเหตุการณ์ที่มีพฤติกรรมระหว่างบุคคล โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่ถูกวินิจฉัยว่าเป็นคนดีหรือไม่ เป็นคนเก่งหรือไม่เก่ง ได้รับการยอมรับนับถือในเรื่องความสัมพันธ์กับสมาชิกคนอื่นในครอบครัว หรือในกลุ่มอ้างอิงอื่น ซึ่งในกรณีนี้ Cooley ได้อธิบายไว้ชัดเจนมาในแนวคิดเรื่อง “looking-glass self” (ที่ได้อธิบายความหมายมาก่อนแล้ว) สำหรับผลการทดลองที่ได้เสนอมานี้ แสดงให้เห็นว่าภาพลักษณ์ของอัตตาท่อรูปขึ้นมาจากพื้นฐานของการที่บุคคลรับรู้ว่าคนอื่นมีปฏิกิริยาต่อเขาอย่างไร ผู้เขียนเห็นด้วยว่า ในกระบวนการของการประเมินคุณค่าของตัวเองนั้น ความสำคัญของความแม่นยำในการรับรู้และการแปลความหมายของปฏิกิริยาที่คนอื่นมีต่อตัวเอง เป็นการอธิบายเรื่อง self-esteem ได้อย่างไม่ต้องสงสัย และเพื่อเพิ่มเติมความรู้ให้ได้มากขึ้น ผู้เขียนขอแนะนำให้อ่านผลงานของนักจิตวิทยาสังคมเรื่อง “การรับรู้ระหว่างบุคคล”

อนึ่ง Mann (1966, chap. 4) ได้บรรยายเรื่องการประเมินค่าตัวเอง (self-evaluation) ไว้ในหัวข้อเรื่อง “สาเหตุของการอยู่ร่วมกันกับคนอื่นในลักษณะของความต้องการเพื่อน (affiliation)” Mann พูดถึงความต้องการที่จะลดความวิตกกังวล ทำให้เกิดความ ต้องการประเมินตัวเอง แม้ว่าหลักฐานบางอย่างอาจจะไม่ค่อยตรงประเด็น แต่ก็พอจะบอกได้จากผลการทดลองว่า ถึงแม้จะลดความวิตกกังวลลงได้ไม่มากนัก แต่คนเราก็พยายามหาคนอื่นมาอยู่เป็นเพื่อนในลักษณะต่างๆ ในขณะที่ตกอยู่

ในสถานการณ์ที่ตนคิดว่าเป็นภัยคุกคาม เช่นงานวิจัยของ Schachter (1959) อันเป็นการทดลองให้นักศึกษาที่จะได้รับการช็อตด้วยไฟฟ้ารวมกันอยู่ในห้องเดียว แต่ไม่อนุญาตให้ปรึกษาหารือกัน จะได้ไม่สามารถลดความวิตกกังวลลงได้ และก็ไม่สามารถประเมินตัวเองได้ ผู้รับการทดลองแสดงความต้องการที่จะคอยอยู่กับเพื่อนก่อนถูกเรียกตัว หลักฐานที่น่าจะเพียงพออีกชิ้นหนึ่งก็คือ การรวมตัวเข้าด้วยกันของผู้ที่มีอารมณ์คล้ายกัน แต่จะต้องมีข้อยกเว้นสำหรับคนที่มีความกลัวอย่างสุดโต่ง Zimbardo and Formica (1963) ได้ศึกษาพบหลักฐานอย่างเดียวกันว่า ผู้รับการทดลองต่างก็จะใช้กันและกันเป็นจุดอ้างอิงสำหรับการเปรียบเทียบว่า แต่ละคนมีปฏิกิริยาต่อความวิตกกังวลอย่างไร พร้อมกันก็จะได้เรียนรู้ว่าการตอบสนองที่เหมาะสมต่อสถานการณ์ควรจะเป็นอย่างไร สันนิษฐานได้ว่า ความวิตกกังวลคงจะไม่ทำให้ผู้รับการทดลองมีความต้องการอย่างมากในการที่จะได้ข้อมูลความรู้เกี่ยวกับการตอบสนองของคนอื่นที่ได้รับการช็อตไฟฟ้ามาแล้ว เพื่อจะได้ตรวจสอบว่าความวิตกกังวลของตน มีเหตุผลสมควรหรือไม่ โดยกลัวว่าจะทำให้คนอื่นรู้ระดับความกลัวของตน และก็จะเยาะเย้ยได้ ดังนั้น จึงต้องตรวจสอบเอาจากคนอื่นที่รวมตัวกันอยู่ในห้องว่า พวกเขามีท่าทีในการตอบสนองอย่างไร กรณีนี้ถือได้ว่าเป็นความต้องการที่จะประเมินตัวเองอย่างไม่ต้องสงสัย การเปรียบเทียบไม่น่าจะทำให้เกิดการเสียหน้ามากเท่าไรนัก ถ้าระดับความวิตกกังวลไม่สูงหรือต่ำอย่างไม่เหมาะสม สิ่งที่เขาแสดงออกไปน่าจะไม่ถูกมองว่าอ่อนแอ หรือไม่มีวุฒิภาวะ หรือแกร่งและไร้อารมณ์ อย่างไรก็ตาม ผลงานวิจัยต่อมาแสดงให้เห็นว่ามีแรงจูงใจอย่างอื่นเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย อย่างเช่น การไม่ร่วมถกปัญหากับเพื่อนๆ อาจถูกมองว่าเป็น “loner” ไม่ชอบสูงลิ้งกับใคร โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม่เหมาะสมในขณะที่อยู่ในห้องทดลองด้วย (Zimbardo and Miller 1966)

น่าสังเกตว่าการต้องอยู่ตามลำพังแยกตัวออกจากเพื่อนๆ ที่ร่วมการทดลองด้วยกัน น่าจะขัดแย้งกับเรื่อง affiliation ที่ได้บรรยายมาแล้ว แต่ Gerard and Rabbie (1961, 586-592) ได้แสดงว่า ปรากฏการณ์เช่นนั้นเกิดขึ้นได้เพราะสภาพจิตใจและอารมณ์ที่รู้จักกันในนามของ embarrassment ซึ่งเป็นความอายที่ไม่อยากให้คนอื่นเห็น หรือเปิดเผยให้คนอื่นทราบว่า เรามีความรู้สึกและปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่ไม่เหมาะสม เหตุการณ์เช่น กลัวจนเกินเหตุ วิตกกังวลจนเกินไป และความต้องการประเมินค่าตัวเองอาจจะเกินไปกว่าการรักษาหน้า ในทางที่คล้ายคลึงกัน ผู้รับการทดลองที่มีความวิตกกังวลเป็นอย่างมาก และพยายามควบคุมภาวะทางอารมณ์ของตน อาจจะกลัวว่าการปรากฏตัวของคนอื่นที่วิตกกังวลเหมือนกัน จะไม่ช่วยบรรเทาความกลัวของตน แต่กลับจะเป็นเครื่องเตือนให้ทราบเรื่องการทดสอบอย่างรุนแรงที่กำลังจะมาถึง

ผู้เขียนคิดว่า ผู้อ่านน่าจะได้รับความรู้ความเข้าใจเพิ่มมากขึ้นในเรื่องความละอายใจ ถ้าจะนำเอาประเด็นเรื่อง การนับถือตนเองมาประกอบการอธิบายด้วย Mann ได้ยกตัวอย่างเรื่องการเสีย self-esteem จากการกระทำที่ขายหน้า อย่างเช่น ได้รับเชิญให้ไปปราศรัยแต่พูดไม่ออก หรือติดขัดอะไรบางอย่างที่ตัวเองเป็นผู้กระทำ การสั่นล้มต่อหน้าคณะกรรมการ หรือล้มรูดซิบกางเกง หรือทำแกงทอดเลื้อยผ้าของแขกผู้มีเกียรติในงานเลี้ยงอาหารค่ำอย่างเป็นทางการ กรณีเหล่านี้ย่อมทำให้เจ้าตัวอับอายขายหน้า เพราะอาจจะถูกมองว่างุ่มง่าม ไม่มีสมบัติผู้ดี ครอบครัวยกพร่องในการเลี้ยงดู ฯลฯ ความอับอายขายหน้านี้อาจมีระดับสูงขึ้น ถ้าผู้รู้เห็นมีจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าคน

พวกนั้นมีสถานภาพสูงกว่า เป็นผู้ที่เขาอยากได้รับการมองไปในทางที่ดี แต่ถ้าเป็นเหตุการณ์ต่อหน้าเพื่อน ๆ หรือคนแปลกหน้าที่มักจะไม่มีถือสาหาความกับเขา ความรู้สึกอับอายไม่น่าจะมีผลต่อตัวเขามากเท่าไรนัก แต่ถ้าเป็นกรณีที่มีคนเห็น หรือถูกค้นพบว่าเอาเครื่องเงินค่าไม่มากของวัดมาขาย หรือโรงแรมโดยไม่ได้รับอนุญาต แม้จะไม่ได้เป็นการขโมยตามกฎหมาย แต่ถ้าคนที่เห็นไม่ได้แสดงปฏิกิริยาอย่างใดออกมาในทางลบ ก็เท่ากับบอกว่าไม่มีอะไรเกิดขึ้น ความอับอายอาจจะยังมีอยู่บ้างด้วยโน้มน้าวมองของตนเอง อนึ่ง ในกรณีที่เจ้าภาพเชิญคนมาแสดงสุนทรพจน์ หรือแสดงความสามารถบางอย่าง แต่ปรากฏว่าผู้ที่ได้รับเชิญมาทำไม่ได้ไม่สมควรค่าชม หรือการโฆษณา ผู้จัดการก็ต้องรับผิดชอบด้วยและกลายเป็นผู้ขายหน้าไปด้วย

แรงจูงใจกับอัตตาและเอกลักษณ์ภาพ (identity)

นักวิชาการจำนวนหนึ่งที่ได้รับการขนานนามว่าเป็นนักปฏิสัมพันธ์นิยม เห็นว่าความสามารถในพฤติกรรมอันประกอบไปด้วย จิตใจ อัตตา และการเอาใจเขามาใส่ใจเรา เป็นสิ่งที่ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมต้องพึ่งพา ทั้งนี้ นักปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในสมัยปัจจุบันได้เน้นความสำคัญของความต้องการ (needs) ในอันที่จะ (1) ให้อัตตาดำรงอยู่ได้อย่างยาวนาน (2) ร่วมมือกับคนอื่นในการประสานกิจกรรมต่าง ๆ และมีสิ่งที่บอกเป็นนัยในบรรดานักปฏิสัมพันธ์ว่า พวกเขาเห็นพ้องต้องกันในเรื่องที่ผู้กระทำเห็นคุณค่าของการยืนยันโน้มน้าวมองของตนเอง ปรากฏว่าในทฤษฎีปฏิสัมพันธ์นั้น ปัจเจกบุคคลถูกมองว่าครอบครองการรวมตัวกันจนเป็นพื้นฐานของทัศนคติที่พาดพิงถึงอัตตาหลายอย่างด้วยกัน รวมทั้งพื้นที่อารมณ์ ความรู้สึก การนิยามและความหมายเกี่ยวกับตัวเองว่าเป็น object ในสถานการณ์ทางสังคม ซึ่งตัวบุคคลก็ได้ประพฤติปฏิบัติไปในทางที่จะยืนยันส่วนประกอบที่เป็นตัวเป็นตนของการรวมกลุ่มทัศนคติที่ว่่านั้น

อย่างไรก็ตาม มีความคิดเห็นที่แตกต่างกันในหมู่นักปฏิสัมพันธ์นิยมด้วยกันในเรื่องที่ว่าเรจะนึกคิดเกี่ยวกับกระบวนการพาดพิงถึงตัวเองที่ดีที่สุดได้อย่างไร (Grecas 1982; 1985) การโต้เถียงครั้งหนึ่งเกี่ยวกับความแตกต่างกันในแง่ที่ว่า มโนภาพของตัวเองผูกติดอยู่กับสถานการณ์ หรือเป็นไปตามพื้นฐานทางอารมณ์ ฝ่ายที่มองว่าผูกติดอยู่กับสถานการณ์ เพราะอัตตาเคลื่อนไหวไปตามบริบทต่าง ๆ (Goffman {1959} 1963) และ Collins (1975) อีกฝ่ายหนึ่งโต้แย้งว่า อัตตาเป็นชุดหนึ่งของทัศนคติที่มีพื้นฐานทางอารมณ์เป็นแกนกลาง ทัศนคติชุดนี้ประกอบไปด้วยความรู้สึกเรื่องเอกลักษณ์ (identity) ที่คนเราหวีที่จะยืนยันว่าเป็นเช่นนั้นในทุกสถานการณ์ (McCalls and Simmons 1966) อย่างไรก็ตาม แต่ละฝ่ายก็พูดถึงความต้องการที่จะทำให้แก่นสารของทัศนคติต่อตนเองอยู่ได้ยั่งยืน เป็นพลังผลักดันให้เกิดปฏิสัมพันธ์ น่าสังเกตว่าผู้สนับสนุนคนสำคัญของแต่ละฝ่ายก็ไม่เชื่อว่าจะเป็นฝ่ายที่เขากันไม่ได้เลย ทั้งนี้ เพราะคนเราเปิดเผยให้เห็นว่ามโนภาพของตัวเอง มีทั้งที่เป็นกลางและชั่วร้าย เช่นเดียวกับที่เป็นชายขอบและตามสถานการณ์มากกว่า และทั้งสองระดับของอัตตานี้สร้างแรงจูงใจว่าคนเราจะปฏิบัติตนในสถานการณ์อย่างไร แม้ว่าจะดูเหมือนมีเหตุผลเพียงพอที่จะตั้งสมมติฐานว่า มโนภาพของอัตตาที่เป็นแกนกลางน่าจะเป็นพลังแรงจูงใจได้มากกว่า ข้อถกเถียงกันในอีกแง่หนึ่งในเรื่องที่กำลังกล่าวมาแล้ว เป็นประเด็นในเรื่องที่ว่าความต้องการที่จะทำให้การนิยมนับถือตนเอง

อยู่ได้อย่างยั่งยืน เป็นพลังผลักดันที่มีความสำคัญมากกว่าการรักษาความคงเส้นคงวา และความเชื่อมโยงกันดีระหว่างเนื้อหาในส่วนประกอบของมโนภาพเกี่ยวกับตัวเองหรือไม่ (Rosenberg 1979) และก็เช่นเดียวกันนั้นเองที่ทัศนคติทั้ง 2 แบบนั้นไม่ได้อยู่ตรงกันข้ามอย่างแท้จริง คนเราน่าจะแสวงหาทั้งความนิยมชมชอบและความคงเส้นคงวาของมโนภาพ ถึงแม้ว่าจะตั้งสมมติฐานได้ว่าการมีอยู่ของส่วนประกอบของอัตตาที่เข้ากันไม่ได้หรือขัดแย้งกัน น่าจะลดความนิยมชมชอบตนเองลงได้

อนึ่ง Turner (1968) ยอมรับแนวคิดของนักวิชาการ 2 พวกที่กล่าวมาแล้ว แต่ได้ให้หลักการเพิ่มเติมว่า มีความแตกต่างกันระหว่าง “self-concept” กับ “self-image” กล่าวคือ อย่างแรกค่อนข้างจะตายตัว ในขณะที่อย่างหลังจะผันแปรไปตามสถานการณ์ แต่เราไม่ได้เปลี่ยนแปลงแก้ไขอย่างแรกเหมือนอย่างหลัง ที่เมื่อเปลี่ยนไปแล้วก็จะเกิดปัญหาเรื่องความไม่สอดคล้องหรือขัดแย้งได้ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การยึดถือ “self-concept” ไว้ได้มั่นคง ทำให้เราพูดได้ว่า “นี่คือ real me” ซึ่งก็จะทำให้คนเรามีความเอนเอียงไปในทางแก้ตัวการกระทำของเราที่ไม่เหมาะสมว่า “นี่แหละคือตัวฉันที่เป็นอย่างนี้” Turner ให้ความเห็นต่อไปว่า ถ้าเรามี “self-concept” ที่อ่อนแอในด้านความสัมพันธ์กับ “self-image” ก็จะเกิดปัญหาขึ้น ถ้าเราเปลี่ยนอัตตาไปทุกครั้งที่มีการเผชิญเหตุการณ์ นอกจากนั้น การที่คนเรารักษา “self-concept” ไว้ได้ค่อนข้างมั่นคง แสดงให้เห็นถึงอำนาจของสังคมที่มีอยู่เหนือสมาชิก ส่วน “self-image” แสดงถึงความเป็นเอกเทศ หรือความมีอิสระของปัจเจกบุคคล ซึ่งถ้ามองตามนี้แล้วก็จะทำให้เกิดช่องว่างระหว่าง “อัตตาที่ถูกกำหนดอย่างเป็นทางการ” กับ “อัตตาที่ถูกแสดงออกเองได้อย่างแท้จริง”

Turner ยังได้ขยายความต่อไปอีกว่า อัตตาที่เป็นทางการถูกนิยามในเชิงสถาบัน ส่วนอย่างหลังเป็นอัตตาที่มีความสามารถที่ตนออกห่างจากการเรียกร้องต้องการของสังคมหรือสถาบัน โดยถือหลักว่าเรามี “มาตรฐานส่วนตัว” ของเราเอง เราจะไม่ยอมให้คนอื่นมาละเมิดด้วยการบอก หรือสั่งให้ทำอย่างนั้นอย่างนี้

การเสนอตัวตนออกไปให้คนอื่นหรือสาธารณชนรู้ เป็นลักษณะอย่างเดียวกับสิ่งที่ Goffman (1959) เรียกว่า “performance” ของผู้แสดงละครหรือบทในภาพยนตร์ ความประทับใจที่เรามอบให้คนอื่นจะต้องถูกจัดการให้เหมาะสม เช่น ในกรณีการทำแท้งในคลินิกเถื่อน สองฝ่ายมีพฤติกรรมที่เรียกว่า “mutual face saving” การเสนอตัวออกไปทำให้คู่กรณีไม่รู้ลึกในเรื่องกระทำผิดกฎหมาย ในขณะที่เดียวกันก็ส่งเสริมในเรื่องสุขภาพอนามัยและความเป็นมืออาชีพ กล่าวคือ ทำให้คนไข้หรือผู้รับบริการมีความรู้สึกว่าการทำแท้งนั้น เป็นแนวทางการปฏิบัติที่ต้องชอบธรรมสำหรับการเยียวยาปัญหาของตน คนเราไม่ตอบตอบบทบาทที่ถูกมอบให้โดยคนอื่นอย่างเฉยเมย แม้กระทั่งความพิการที่ปรากฏชัดก็อาจถูกปฏิเสธ แล้วเสนออัตตาที่เป็นความต้องการของตนออกมา คนพิการมีความเป็นอิสระที่จะบอกว่าเอกตภาพของตัวมากเท่าไรจะเข้าไปอยู่ใน “อัตตาที่เป็นทางการ” เขามีความสามารถในการจัดการให้เกิดความรู้สึกในผู้พบเห็นว่าเป็นการชั่วคราว หรือถ้าเป็นการถาวรก็มีสิ่งที่ชดเชยทดแทน นั่นก็หมายความว่า ใครจะกลายเป็นอะไรนั้น ไม่ใช่ว่าจะถูกกำหนดโดยคนอื่นเท่านั้น แต่ยังถูกกำหนดโดยอัตตาของเขาเองอีกด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเอกตภาพ (identity) จะเป็นตัวกำหนดโดยเจตจำนงอีกชั้นหนึ่ง ตัวอย่างเช่น ในกรณีของเพศ เด็กวัยรุ่นไม่แต่เพียงมองและ

รับรู้ตนเองว่าเป็นผู้ชายเท่านั้น แต่อาจจะพัฒนาตัวตนอย่างมั่นคงขึ้นไป จนเกิดเป็น “masculine identity” (ความเป็นชายชาตรี) อันเป็นโครงร่างที่ประกอบไปด้วยการรวมตัวเข้าด้วยกันอย่างถูกจัดระเบียบของความเชื่อและความรู้สึกเกี่ยวกับตัวเอง Schwartz and Stryker (1970, chap. II, VIII and IX) ได้อธิบายว่า ในบรรดาพฤติกรรมทั้งหลายที่รวมเอาพฤติกรรมเบี่ยงเบนเข้าไว้ด้วยกัน เกี่ยวข้องกับการกระทำต่อกันระหว่างการนิยามความหมายของอัตตากับปฏิกิริยาของคนอื่น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าเป็นการกระทำต่อกันระหว่างการกล่าวอ้างเรื่องเอกัตภาพและการพิสูจน์ว่าถูกต้องหรือปฏิเสธ นอกจากนั้น เอกัตภาพยังถูกทำให้เกิดความมั่นคงและตายตัว โดยสภาพจิตใจที่เรียกว่าเป็นการทุ่มเทให้กับมันในความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งทำให้เกิดการเสริมแรงความสำคัญของเอกภาพในเครือข่ายที่รองรับอยู่ อนึ่ง Stryker (1968) ก็ได้อธิบายเรื่องเดียวกันนี้ไว้ก่อนแล้ว โดยกล่าวว่า “ในความสัมพันธ์ของเรากับคนอื่นที่เฉพาะเจาะจง ถ้าระดับความสัมพันธ์นั้นๆ ต้องขึ้นอยู่กับ การที่เราเป็นคนประเภทนั้นประเภทนี้ ก็เท่ากับว่าเราได้ทุ่มเทจิตใจหรือผูกมัดตัวเองให้เราเป็นคนประเภทนั้นไปจริงๆ”

ในทฤษฎีพฤติกรรมเบี่ยงเบน ได้มีคำอธิบายว่า เอกัตภาพที่เบี่ยงเบน (deviant identity) หรือเรียกอีกนัยหนึ่งว่า บุคลิกภาพเบี่ยงเบน (deviant character) เป็นผลที่สืบเนื่องมาจากความเบี่ยงเบนเล็กๆ น้อยๆ ในขั้นแรก ซึ่งทำให้เจ้าตัวอาจจะไม่มีความเป็นอิสระที่จะย้อนทบทวนขั้นตอนต่างๆ ที่ผ่านมา แล้วย้อนกลับคืนไปยังจุดเริ่มต้น พฤติกรรมในขั้นต่อไปก็จะก้าวไปสู่ความเบี่ยงเบนอย่างเต็มตัว หรือถึงกับเป็นการถาวร หลังจากที่ได้ไปคบหาสมาคมกับผู้คนที่มีพฤติกรรมทำผิด เป็นพฤติกรรมหลักที่อาจจะเป็นแก๊งค์หรือกลุ่มที่มีฉายาไปในทางเบี่ยงเบน กระนั้นก็ตาม พฤติกรรมตอนท้ายๆ ก่อนที่จะได้ชื่อว่าเป็น “คนเลว” จะต้องทุ่มเทจิตใจหรือผูกมัดตัวเองกับบทบาทที่ผิดกฎหมายที่ร้ายแรงมากขึ้น จนเปลี่ยนสภาพจาก offender (ผู้กระทำผิดธรรมดาตามกฎหมาย) ไปเป็นอาชญากร หรือเปลี่ยนสภาพการทดลองใช้ยาเสพติด (novice) ไปเป็นผู้เสพติด ที่อาจจะถูกประณามว่าเป็น “ไอ้ซี้ชา” อนึ่ง การเบี่ยงเบนบางประเภทเป็นการแสดงออกเพื่อยืนยันและพิสูจน์การกล่าวอ้างที่ว่า ฉันเป็นคนประเภทนั้นประเภทนี้ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวด้วยการแสดงความกล้าบ้าบิ่นไม่กลัวตาย

ในบางกรณีและบางสถานการณ์ ผู้เบี่ยงเบนอาจหาเหตุผลสนับสนุนการกระทำที่ละเมิดเอกลักษณ์ของตน ตัวอย่างเช่น สมุหบัญชีที่ผู้บังคับบัญชาและเพื่อนร่วมงานนิยมชมชอบในความซื่อสัตย์สุจริตของเขา จนตัวเขาเองก็สามารถสร้างเอกลักษณ์ของเขาขึ้นมาอย่างมั่นคง ว่าเป็นคนประเภทที่คนอื่นไว้วางใจได้ สมมติว่าต่อมาสมุหบัญชีผู้นี้ได้กระทำผิดในลักษณะฉ้อโกงหรือยักยอกทรัพย์สินในการแก้ปัญหาส่วนตัวที่บอกให้คนอื่นรู้ไม่ได้ (เช่น ถูกผู้หญิงแบล็กเมล์หรือเสียการพนัน) แต่ภาพลักษณ์ที่เป็นคนซื่อสัตย์สุจริต ทำให้เขาต้องใช้สิ่งที่นักสังคมวิทยาเรียกว่า “พฤติกรรมปกป้องบทบาท” นั่นก็คือ การทำให้ตัวเองเชื่อว่าได้ขอยืมเงินของบริษัทไปใช้ ไม่ใช่เป็นการขโมย แล้วจะนำเงินไปใช้คืนในภายหลัง อีกกรณีหนึ่ง เป็นเรื่องของเด็กวัยรุ่นที่มีเอกลักษณ์เป็นชายชาตรี แต่กลับมีพฤติกรรมที่ในสถานการณ์บางอย่างที่ขัดแย้งกับมันอย่างร้ายแรง เพราะกระทำในสิ่งที่เป็นการเบี่ยงเบนทางเพศเข้าลักษณะการขายตัวที่ลักษณะการหาเงินใช้โดยแลกกับการ “อนกเขา” อย่างไรก็ตาม ไม่ได้เป็นพฤติกรรมที่เกิดเป็นประจำ ดังนั้น เขายังคงรักษาเอกลักษณ์ความเป็นชายที่แข็งแกร่งไว้ได้ โดยให้

เหตุผลว่าไม่ใช่เป็นการเล่นเพื่อน ดังนั้นจึงไม่ทำอันตรายต่อการเป็นลูกผู้ชายเต็มตัว (Reiss 1951; 1962)

เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องเอกลักษณ์หรือเอกัตภาพได้ดีขึ้น ในฐานะที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของอัตตาหรือตัวตน ผู้เขียนเห็นว่าก่อนจะจบบทความชิ้นนี้ สมควรที่จะได้บรรยายและอธิบายเพิ่มเติมดังต่อไปนี้ นักสังคมวิทยาหลายรายมีความโน้มเอียงที่จะมองว่าอัตตาเป็นสิ่งที่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อย่างที่ไม่แสดงให้เห็นความแตกต่างและไม่มีการจัดระเบียบ ถึงแม้จะเห็นพ้องต้องกันว่าอัตตาถูกกำหนดรูปร่างขึ้นมาในปฏิสัมพันธ์ทางสังคม เช่น McCall and Simmons (1966) และ Lofland (1969) ส่วน Schwartz and Stryker (1968) ได้ให้ความเห็นไว้ว่า ถ้าเราให้แนวคิดที่ว่าอัตตาประกอบไปด้วยเอกลักษณ์ที่ไม่เปิดเผยออกมา ก็จะหมายถึงการระบุตำแหน่งที่ปลูกฝังอยู่ในจิตใจ ที่มีการกล่าวอ้างและพิสูจน์ความถูกต้องในปฏิสัมพันธ์ทางสังคม นั่นก็คือบทบาทที่เข้าไปอยู่ภายในโครงสร้างของอัตตา โดยเป็นบทบาทที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นประเภทที่มีความหมายสำหรับบุคคลอย่างที่สามารถเป็นไปได้ในสังคมที่บุคคลสังกัดอยู่

คุณลักษณะอันเป็นที่ต้องการของเอกลักษณ์และความพึงพอใจในการใช้มันควบคู่กันไปกับทฤษฎีจิตราของ Stone (1962) ปรากฏเป็นหลักการดังต่อไปนี้ คือ “เมื่อคนเรามีเอกลักษณ์เท่ากับว่าเขาดังอยู่กับที่ นั่นก็คือ ถูกจับให้เข้าไปอยู่ในโครงร่างของวัตถุทางสังคม โดยการยอมรับการมีส่วนร่วมหรือมีสมาชิกภาพในความสัมพันธ์ทางสังคม โดยที่เอกลักษณ์ของคนที่หนึ่งถูกสถาปนาขึ้น เมื่อคนอื่นวางตัวเขาไว้ในสถานะของวัตถุทางสังคม โดยการกำหนดให้เขามีล้อยคำของเอกลักษณ์เช่นเดียวกันกับที่เขาจัดสรรไว้ให้แก่ตัวเอง หรือเปิดเผยออกไป.....แนวคิดเรื่องเอกลักษณ์แบบนี้ อันที่จริงเป็นเรื่องที่ใกล้เคียงกับความคิดของ Mead ที่ใช้คำว่า ‘me’ ซึ่งเป็นอัตตาในฐานะของวัตถุที่มีความสัมพันธ์กันและแตกต่างไปจากวัตถุอื่น.....เอกลักษณ์มีความสัมพันธ์อย่างภายในกับการเข้าไปร่วมด้วย และตีจากออกมาทั้งหลายของชีวิตทางสังคม การมีเอกลักษณ์ก็คือ การเข้าไปร่วมและออกไปจากคนอื่นบางคน กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การเข้าไปสู่และละทิ้งความสัมพันธ์ทางสังคมโดยทันที”

คนเราแต่ละคนไม่ได้มีเอกลักษณ์เพียงอย่างเดียว ดังเช่น ในกรณีเด็กชายคนหนึ่ง อาจมีเอกลักษณ์อยู่ชุดหนึ่งที่ประกอบไปด้วย “บุตรชาย” “เพื่อน” และ “นักเรียน” แต่ละอย่างนี้ถูกจัดหาที่ไว้อย่างฝังแน่นในโครงสร้างของความสัมพันธ์ทางสังคม ระหว่างบิดามารดากับบุตรชาย เพื่อนกับเด็กรุ่นราวคราวเดียวกัน นักเรียนกับครู เอกลักษณ์เหล่านี้มีผลบังคับเป็นการตอบสนองอย่างรับรู้และเข้าใจต่อตัวเอง แต่ในทางวิชาการอัตตายังถูกมองหรือทำให้เป็นไปได้อีกกว่า เป็นประเภทการตอบสนองต่อตัวเองในลักษณะของการแตกสาขาออกไปในลักษณะของความต้องการ “ฉันต้องการ” และ “ฉันรู้สึก” ซึ่งเมื่อรวมกันเข้ากับการตอบสนองในเชิงรับรู้และเข้าใจในรูปแบบของเอกลักษณ์แล้ว ก็สามารถบอกได้ว่าเป็นการประกอบเข้าด้วยกันจนเกิดเป็นโครงสร้างของอัตตา

เช่นเดียวกันกับการที่เอกลักษณ์มีหลายอย่างและแตกต่างกัน ความปรารถนาและการตอบสนองออกไปด้วยความรู้สึกต่อตัวเอง ก็ย่อมจะมีความแตกต่างกันด้วย การตอบสนองต่ออัตตาด้วยความรู้สึกพึงพอใจที่เชื่อมโยงกับเอกลักษณ์เฉพาะเรื่อง ช่วยให้เกิดการจัดอย่างประณีตขึ้นมาชุดหนึ่ง ที่อาจจะเปิดโอกาสให้มีการใช้แนวคิดเรื่องอัตตาได้ถูกต้องเที่ยงตรงยิ่งขึ้น

การทบทวนและเก็บตกแนวความคิดเรื่องอัตตา

เนื่องจากการนิยามความหมายของคำว่า อัตตาที่ได้บรรยายมาแล้วในตอนเริ่มบทความ เป็นเรื่องที่มีความหลากหลาย ขกแก่การรวมเข้าด้วยกันให้เป็นหนึ่งเดียว ผู้เขียนจึงเห็นสมควรที่จะบอกลักษณะของอัตตาด้วยภาษาธรรมดา ๆ ที่เข้าใจได้ง่ายกว่าดังต่อไปนี้ คือ (1) อัตตาเป็นคุณลักษณะของบุคคลที่พอจะวัดได้จากการประเมินเอา (2) เป็นตัวของตัวเองโดยลำพังแต่ผู้เดียวที่มีความแตกต่างไปจากคนอื่น ๆ ทั้งหลาย ซึ่งมีความหมายเท่ากับตัวของฉัน ตัวของท่าน และตัวของเขาเอง สำหรับการใช้ประโยชน์ของคำว่า อัตตามีทั้งในทางวิชาการและที่ใช้กันโดยทั่ว ๆ ไป ดังต่อไปนี้

ในทางวิชาการ (1) “ของตัวเอง” ในฐานะที่เป็นกรรมของกริยาหรือถูกกระทำ (object of the action) ตัวอย่างเช่น การสะกดกลั้นหรือยับยั้งตัวเอง (self restraint) การประเมินหรือตีราคาตัวเอง (self-appraisal) (2) “โดยตัวเอง” ในฐานะที่เป็นประธานของกริยาหรือการกระทำ (subject of the action) เช่น การแต่งตั้งตัวเอง คুমสติเอาไว้ (self-command) การบังคับตัวเองให้อยู่ในวินัย (self-discipline) (3) “ในตัวเอง” ตัวอย่างเช่น “self-centered” (4) “ต่อหรือด้วยตัวเอง” ตัวอย่างเช่น “self-addressed” และ “self-attitude”

ในกรณีที่เป็นความคิดเกี่ยวกับตัวเองที่นำมาใช้กันโดยทั่วไป ในลักษณะที่เป็น self-concept หรือภาพลักษณ์ของตนเอง (self-image) ในแง่ที่เป็นความเห็น ความเชื่อ และความรู้สึกในกรณีของความเห็นจะให้ตัวอย่างเฉพาะเรื่องที่เกิดปกติ อย่างเช่น self-conceit ซึ่งเป็นการให้ความเห็นเกี่ยวกับคุณภาพความสามารถหรือคุณสมบัติทางกายภาพมากจนเกินไป เป็นลักษณะของการอวดดี การทะนงตัว โอ้อวด สำหรับกรณีความเชื่อจะยกตัวอย่างที่พบกันอยู่เสมอ คือ ความเชื่อมั่นในตัวเอง (self-confidence) และความภาคภูมิใจในตัวเอง (self-pride) และความนิยมนับถือตัวเอง (self-esteem) ส่วนในกรณีความรู้สึก ตัวอย่างที่ใช้กันอย่างแพร่หลายก็คือ “self-conscious” เป็นความรู้สึกประหม่า หรืออายตนเองที่ตระหนักในสถานการณ์ของตนเอง “self-identity” คือตระหนักในการมีเอกลักษณ์ของตัวเองในอัตตา “self-centered” คือการมุ่งแต่ตัวเอง ไม่คิดถึงคนอื่น “self-sufficient” คือการรู้สึกว่าเพียงพอเลี้ยงตัวเองได้เหล่านี้ เป็นต้น

อนึ่ง ได้มีการเชื่อมโยงความเชื่อ (ในระบบ) เข้ากับอัตตาไว้อย่างน่าสนใจในทางวิชาการ ผู้ที่เสนอความคิดในเรื่องนี้ขึ้นมาเป็นนักจิตวิทยาสังคมชื่อ Rokeach (1972, 4-11) ซึ่งอธิบายกรณีนี้ไว้ 3 ประเด็นด้วยกัน คือ 1) self-constancy 2) self-identity beliefs และ 3) negative self-conception Rokeach แบ่งความเชื่อออกเป็น 5 ระดับชั้น คือ Type A (ความเชื่อที่มีความเห็นเป็นเอกฉันท์ 100%) เป็นความเชื่อที่พิสูจน์ความถูกต้องได้ ไม่ว่าจะโดยใครก็ตาม เช่น เชื่อว่าวันนี้เป็นวันจันทร์ หรือวันอะไรในรอบสัปดาห์ ซึ่งกรณีนั้นทำให้คนเรามีความมั่นใจในตัวเอง Type B เป็นความเชื่อที่เจ้าตัวรู้ดี เพราะได้เผชิญมาโดยตรงกับ object ของความเชื่อ ซึ่งเจ้าตัวสามารถรักษาความเชื่อไว้ได้ โดยดูเหมือนว่าไม่ได้ขึ้นอยู่กับกรณีคนอื่นมามีความเชื่อร่วมด้วย ไม่มีคนที่จะอ้างอิง หรือกลุ่มคนภายนอกอัตตาที่จะมาทำให้เปลี่ยนความเชื่อได้ด้วยการโต้เถียงหรือปฏิเสธ ตัวอย่างเช่น เด็กที่ผ่านประสบการณ์อันเลวร้ายในครอบครัว น่าจะมีความเชื่อว่า เขาอยู่ในโลกที่โหดร้าย ไม่มีใครรักใคร่ใยดี และต่อไปครอบครัวก็จะเป็นแหล่งอันตราย ซึ่งก็จะเห็นได้จากถ้อยคำที่ว่า “ฉันเชื่อ แต่ไม่มีใครอื่น

สามารถจะรู้ได้” หรือถ้าจะอ้างคำในสร้อยบทของเพลง “ไม่มีใครรู้ถึงความเดือดร้อนที่ฉันเห็น” เหล่านี้เป็นผลของประสบการณ์ที่ได้เรียนรู้มาอย่างยาวนาน Rokeach ได้กล่าวถึงความเชื่อ Type A ใน 3 ลักษณะ คือ ความเป็นจริงทางกายภาพ ความเป็นจริงทางสังคม และลักษณะธรรมชาติของอัตตา ผู้มีความเชื่อจะกล่าวว่า “ฉันเชื่อ” และคนอื่นที่สามารถรู้ก็จะเชื่อเช่นเดียวกัน และเป็นความเชื่อที่จะไม่มีใครยกขึ้นมาโต้แย้ง ตัวอย่างเช่น “ฉันเชื่อว่าสิ่งนี้คือ โต๊ะ” “ฉันเชื่อว่าสตรีคนนี้ คือ มารดาของฉัน” “ฉันเชื่อว่าชื่อของฉันคือ....” ทั้ง 3 ตัวอย่างนี้ อยู่ในเหตุการณ์ปกติ และเป็นสิ่งที่ล้วนแล้วแต่คงที่ไม่เปลี่ยนแปลง ความเชื่อในความคงที่ของสิ่งของและตัวบุคคลหรือทางสังคม ย่อมจะเป็นความคงที่ของอัตตา การละเมิดความเชื่ออะไรก็ตามในสามอย่างนั้น ถ้าได้รับการสนับสนุนอย่างเป็นเอกลักษณ์ ย่อมเป็นอันตรายอย่างร้ายแรง แล้วก็จะนำไปสู่การทำลายความเชื่อเกี่ยวกับความคงที่ของอัตตาหรือเอกลักษณ์ แล้วก็จะมีความยุ่งยากใจตามมา เช่น เรื่องความขงัดใจในประสิทธิภาพและสมรรถภาพ (White 1959) ยิ่งไปกว่านั้น อาจจะนำไปสู่ความขงัดใจในความถูกต้องของความเชื่ออีกหลายอย่างในระบบความเชื่อของเขา

Rokeach ได้บรรยายถึงความเชื่อแบบ Type B, Type C, Type D และ Type E ไว้พอเป็นสังเขป กล่าวคือ Type B ที่มีคนเห็นด้วยไม่เต็มร้อย หรือไม่เห็นด้วยเลยก็ได้ Type C เป็นความเชื่อตามผู้รู้หรือผู้มีอำนาจ Type D เกี่ยวเนื่องมาจาก Type B ในแง่ที่เป็นความเชื่อที่สืบทอดมาจากความเชื่ออื่นที่สามารถถกเถียงกันได้ และ Type E หมายถึงการมองตัวเองในทางลบ โดยไม่ต้องพิจารณาว่าคนอื่นจะเห็นด้วยกับเราหรือไม่ ผู้ที่มีความเชื่อประเภทนี้ โดยทั่วไปจะยึดติดอยู่กับสภาพจิตใจที่ไม่ดีแบบต่างๆ เช่น โรคกลัว ความต้องการที่ตัวเองไม่อาจขัดขึ้น ความกังวลใจ สงสัยตัวเองในลักษณะจิตเภท วิตกกังวลเกี่ยวกับคุณค่าของตัวเองเกี่ยวกับเอกลักษณ์ของตัวเองและความสามารถของตัวเอง

บทส่งท้าย

เนื้อหาของบทความที่เป็นการทบทวนและเก็บตกเรื่องราวต่างๆ เป็นครั้งสุดท้าย จะเกี่ยวข้องกับประเด็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างบทบาทภายในกลุ่ม และบทบาททางสังคมกับมิติต่างๆ ของอัตตาและเอกลักษณ์ (เอกลักษณ์) ผู้เขียนขอเริ่มต้นด้วยผลงานของนักจิตวิทยาสังคมที่ชื่อ Newcomb ผู้ซึ่งใช้แนวคิดเรื่องการรับรู้ตัวเองมาอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมในทางบทบาทกับอัตตา ผู้เขียนจำเป็นต้องบรรยายเรื่องนี้ไว้พอเป็นสังเขป เนื่องจากข้อจำกัดในเรื่องความยาวของเนื้อหาที่เหมาะสมสำหรับบทความทางวิชาการในวารสาร โดย Newcomb จับประเด็นเรื่องนี้ด้วยการบรรยายเรื่องการพัฒนาบุคคลในวัยเด็ก (ประมาณ 2 ขวบ) ภายในกลุ่มสังคมที่เป็นครอบครัว ซึ่งในกรณีนี้เด็กจะค่อยเรียนรู้บทบาทของตนจากอากัปกริยาและภาษาพูดของผู้ใหญ่ ในการตอบสนองต่อพฤติกรรมและการแสดงออกอย่างอื่นของเขา ในลักษณะที่แตกต่างไปจากการตอบสนองต่อคนอื่นในครอบครัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อเด็กคนอื่นที่สูงวัยกว่า และสังเกตเห็นว่า คนอื่นตอบสนองต่อเขาในทางแตกต่างไปด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการคาดหวังในความประพฤติของเขา ซึ่งต้องการให้เขาไปตามบรรทัดฐานของครอบครัว เพื่อความเหมาะสมในทางบทบาทที่ผู้ใหญ่ได้กำหนดไว้ให้ เช่น

ในเรื่องการกินอาหาร การเข้านอน กรปฏิบัติต่อสัตว์เลี้ยง ต่อแขกผู้มาเยี่ยมเยียน ฯลฯ การอยู่ภายใต้อิทธิพลของบรรทัดฐาน ทำให้เด็กเป็นวัตรธรรมดาสามัญให้แก่ตัวเอง (จากคำนิยาม) และของคนอื่น แล้วก็จะทำให้เขาอ้างอิงถึงตัวเองว่าเป็นคนอย่างไร ประเภทใด และมีนิสัยใจคอเป็นอย่างไร ซึ่งก็จะทำให้เขารู้ตัวตัวเองอย่างเดียวกันกับที่คนอื่นรับรู้เขาในเรื่องบทบาทในครอบครัวและในสังคม

นอกจากนั้น เขาจะต้องเรียนรู้เงื่อนไขต่างๆ ที่กำหนดการตอบสนองความต้องการของเขา รวมทั้งกฎต่างๆ ที่บังคับใช้อยู่ในพฤติกรรมแบบต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทต่างๆ ในการเล่นเกม ในเรื่องนี้ Mead ได้อธิบายไว้ในเรื่องการเอาใจเขามาใส่ใจเรา ซึ่งเขาในที่นี้ก็คือ เพื่อนเล่นในทีม แล้วขยายวงต่อไปถึงคนอื่นโดยทั่วไป (เช่น คนในชุมชน) และในกรณีเช่นนี้บอกให้ทราบ ว่า อัตตามีความสมบูรณ์

ภายในสถานศึกษาตั้งแต่ระดับอนุบาลขึ้นไป เด็กๆ ก็จะเผชิญกับสิ่งแวดล้อมใหม่ ที่ทำให้เด็กต้องเรียนรู้ในการปรับตัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการได้บทบาทใหม่ที่จะมีบรรทัดฐานและกฎต่างๆ ที่บางอย่างก็เหมือนกัน แต่ส่วนใหญ่จะแตกต่างไปจากที่ได้เรียนรู้และปฏิบัติมาแล้วในครอบครัว ความแตกต่างจะทำให้เด็กได้เรียนรู้ตัวเองไปไม่มากนักน้อย ถ้ามากเกินไปก็จะถึงกับเปลี่ยนองค์ประกอบของอัตตา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องเอกลักษณ์ ซึ่งเป็นที่คาดหมายกันโดยทั่วไปแล้วว่า ครูที่เป็นบุคคลสำคัญคนใหม่ อาจประสบความสำเร็จในการเปลี่ยนนิสัยใจคอของเด็กที่เคยสร้างปัญหาไว้ในครอบครัว หรือในทางกลับกัน แต่ในบางกรณีการคบเพื่อนใหม่ที่ถูกต้อง ก็อาจจะมีผลทำให้ผลที่ปรากฏออกมาเป็นไปในทางลบได้เช่นเดียวกัน ต่อมาเมื่อเด็กเจริญวัยและมีวุฒิภาวะมากขึ้น ชีวิตในสถานบันการศึกษาที่มีระดับสูงกว่าก็อาจจะผันแปรไปมาก จนมีผลกระทบต่อดัตตาและเอกลักษณ์ของนักเรียน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นักเรียนในชั้นมัธยมศึกษา ซึ่งมีวัยเข้าสู่การเป็นคน ที่คาดหวังว่าจะมีโอกาสได้เป็นอิสระในการใช้ชีวิตในสถานศึกษา และในภายนอกได้มากขึ้น (โดยเฉพาะอย่างยิ่งเด็กในวัยรุ่นสาว)

ความสัมพันธ์กับครูและ/หรือบุคลากรในบทบาทอื่น และเพื่อน ๆ ในกลุ่มที่มีการสถาปนาขึ้นในภายหลัง มีส่วนทำให้ความคิดเกี่ยวกับตัวเอง (self-concept) เปลี่ยนไปได้มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ถ้าคนเหล่านั้นเป็น “คนสำคัญ” สำหรับเหตุการณ์การศึกษาที่เป็นปัจจัยสำคัญมากสำหรับนักเรียนที่เน้นคำนิยาม และคุณค่าของความสำเร็จในการศึกษาที่มีส่วนทำให้เจ้าตัวมีความนิยมนับถือตัวเอง และจะหลีกเลี่ยงพฤติกรรมหรือการดำเนินชีวิตที่จะบั่นทอนความสำเร็จในการเรียน Rosenberg และคณะ (1995) มีผลงานวิจัยแสดงว่า การวินิจฉัยของคนอื่น (ในที่นี้คือครู บุคลากร ในบทบาทอื่นและเพื่อนนักเรียน) ว่าเราเป็นอย่างไร มีผลต่อการมองตัวเองเป็นอย่างมาก ถ้าเราคิดว่าคนอื่นมองเราว่าดี เราก็มีความโน้มเอียงที่จะมองและคิดว่าเราดี เรามีความโน้มเอียงที่จะประพฤติสอดคล้องกับบทบาทในการนึกคิดเกี่ยวกับตัวเอง ในโรงเรียน เรายังมองตัวเองมีความสามารถมากเท่าไร เราก็มีความโน้มเอียงที่จะเรียนให้ได้ผลเป็นที่พึงพอใจมากกว่าเดิม

Turner (1968) ขอมรับการมีอยู่ของ self-concept แต่มองด้วยว่ามันมีลักษณะค่อนข้างตายตัว ในขณะที่ภาพลักษณ์ของตัวเอง (self-image) มีการผันแปรจากสถานการณ์หนึ่งไปยังอีกสถานการณ์หนึ่ง เราปรุงแต่งมันไปตามสถานการณ์ คนเราจึงมีหลายภาพลักษณ์ของตัวเอง แต่ไม่ได้มีความสอดคล้องกันไปเสียทั้งหมด แต่ self-concept ไม่ได้เป็นการเปลี่ยนแบบนั้นและนี่ก็คือ “ตัวฉัน

ที่แท้จริง” และทำให้มีการแก้ตัวให้แก่การกระทำของตนเอง โดยการพูดว่า “นี่คือการที่ฉันเป็นอย่างนั้นจริงๆ” กล่าวได้ว่า เราจะมีปัญหา ถ้าเรามี self-concept ที่ไม่เข้มแข็งในการเกี่ยวข้องกับภาพลักษณ์ของตัวเอง ถ้าเราเปลี่ยนมันทุกๆ ครั้งที่เราพบสถานการณ์ใหม่

กล่าวโดยทั่วไป คนเราไม่ได้ตอบสนองต่อการถูกบังคับให้ปฏิบัติตามบทบาทอย่างเฉยเมย แม้กระทั่งความผิดที่ปรากฏชัด ก็อาจถูกปฏิเสธแล้วเสนออัตราที่ตอบสนองความต้องการที่สำคัญได้ คนพิการก็มีความเป็นอิสระในอันที่จะบอกกับคนอื่นว่าเอกลักษณ์ของตนมากน้อยเท่าไร ที่จะยอมให้อยู่ได้ใน “อัตราที่เป็นทางการ” ผู้พิการอาจจะบอกว่า ความพิการเป็นเรื่องชั่วคราว ถ้าถึงกับเป็นการถาวร ก็อาจจะมีสิ่งที่ชดเชยหรือทดแทนได้ คนเราจะกลายเป็นอะไรนั้น ไม่ได้ถูกกำหนดโดยแต่เพียงคนอื่น แต่ถูกกำหนดโดยอัตราของตัวเองด้วย ทั้งนี้ เพราะเอกลักษณ์ทางสังคมหมายถึงการที่คนเราสามารถนิยามตัวเองว่า เขา/เธอเป็นใคร

Cohen (1955, 97-102) ได้บรรยายถึงความสำคัญของบทบาทไว้ว่า บทบาทของแต่ละบุคคลเข้าไปอยู่ในโครงสร้างของอัตรา เพราะมันเป็นส่วนหนึ่งของระบบการจดจำพวกบุคคลที่เป็นไปได้ในสังคมนั้นๆ อัตราถูกสร้างขึ้นมาจากความเป็นไปได้เหล่านั้น ดังนั้น คนเราจึงสถาปนาตัวตนขึ้นมาจากความสำเร็จในการกล่าวอ้างว่า เป็นสมาชิกของจำพวกที่จัดเป็นระบบ และในการพิสูจน์ความถูกต้องของการกล่าวอ้าง เขาจำเป็นต้องทราบความหมายทางสังคมของการได้เป็นสมาชิกอยู่ในบทบาทที่ตนระบุหรือแสดงออก กล่าวคือ ต้องทราบเกณฑ์ที่ใช้ในการกำหนดบทบาท คุณภาพของพฤติกรรมที่เป็นเครื่องหมายบอกความเป็นสมาชิก และลักษณะที่ใช้วัดความเพียงพอในการแสดงบทบาท ตลอดจนการอ่าน การตอบสนองกลับของผู้รู้เห็น พฤติกรรมที่บ่งบอกการเป็นสมาชิกในบทบาทเฉพาะเรื่องได้รวมเอาสิ่งต่อไปนี้เข้าไว้ด้วย ชนิดของเสื้อผ้าที่สวมใส่ อากัปกริยาต่างๆ ความเห็นที่เสนอออกมา ชอบอะไรไม่ชอบอะไร และทุกสิ่งทุกอย่างที่เข้าไปอยู่ในสิ่งที่เรียกว่า สไตล์ในการดำเนินชีวิต แม้กระทั่งพฤติกรรมเบี่ยงเบนก็สามารถจัดเข้าอยู่ในบทบาทที่แสดงออกมาโดยตรงได้ อย่างเช่น การทำตัวเป็นนักเลงอันธพาล วางโต พุดจាក้าวร้าว หยาบคาย แต่ก็มิมีบทบาทบางประเภทที่ปิดกั้นไว้ไม่ได้ อย่างเช่นบทบาทของโสเภณี ก็ต้องไม่มองหรือยอมรับว่าเป็นการแสดงออกของ “อัตราที่แท้จริง” และถ้าจะต้องเปิดเผยต่อสาธารณชนก็ต้องให้อยู่ในวงเขตจำกัดเฉพาะลูกค้าบางประเภท เพื่อที่จะได้เสียหายต่อตัวตนในระดับที่ยอมรับได้

Krech และผู้ร่วมงาน (1968) ได้เสนอความคิดในเรื่องความสัมพันธ์อย่างผกผันระหว่างบทบาทกับบุคลิกภาพ (มีอัตราและเอกลักษณ์เป็นส่วนประกอบ) นั่นก็คือ ต่างฝ่ายต่างมีอิทธิพลต่อกันในลักษณะที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง อย่างไรก็ตามก็ดี การแสดงบทบาทที่ถูกความคาดหวังจากกลุ่มที่สังกัดต่อเนื่องไปนานๆ ก็จะมีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในบุคลิกภาพขั้นพื้นฐานได้ โดยการเสริมแรงองค์ประกอบบางอย่างและลบทิ้งบางอย่างออกไป สำหรับประเด็นนี้ นักสังคมวิทยาโดยทั่วไปได้ให้ความสำคัญแก่สถานการณ์ที่เกิดขึ้นในกลุ่มและองค์การขนาดใหญ่ ทั้งในทางราชการหรือรัฐการ และธุรกิจเอกชนที่มีองค์ประกอบสลับซับซ้อน ซึ่งรู้จักกันในนามของ bureaucracy นักสังคมวิทยาชื่อ Merton (1940) ได้อธิบายไว้ว่า โครงสร้างขององค์การประเภทนี้ ต้องการระเบียบวินัย และทำตามกฎข้อบังคับอย่างเคร่งครัด เพื่อให้เกิดประสิทธิผล แต่มีพลังหลายอย่างในโครงสร้างยังผลทำให้

พนักงาน เจ้าหน้าที่ ขีดถือบรรทัดฐานเหล่านั้นมากจนเกินไป ถึงกับทำให้เกิดปัญหาทางการบริหาร เพราะได้ทำให้นั่นกลายเป็นเป้าหมาย แทนที่จะเป็นวิถีทางไปสู่ความสำเร็จ และยอมหมายความว่า การยึดมั่นถือมั่นในวินัยและกฎข้อบังคับได้กลายเป็นวิถีทางการดำเนินชีวิตไปแล้ว และมีบุคลิกภาพที่ Merton เรียกว่า “bureaucratic personality” ผู้เขียนนึกถึงระบบราชการไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กระทรวงมหาดไทยได้หล่อหลอมให้ข้าราชการในกระทรวงจนมีลักษณะเป็น bureaucrat อย่างเต็มตัว เพื่อความก้าวหน้าในทางราชการ ทำให้บุคลิกภาพของพวกเขามีลักษณะไม่กล้าเผชิญปัญหา เป็นพวกอนุรักษนิยม เข้มงวด และไม่สามารถปรับตัวให้เข้ากับกรณีใหม่ๆ ในความสัมพันธ์กับลูกค้าหรือผู้มาขอรับบริการ จึงน่าสังเกตว่า ในสังคมที่ไม่ได้เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง จะได้ผู้นำที่มีอำนาจมากโดยไม่มีใครกล้าท้าทาย

อย่างไรก็ดี ความก้าวหน้าทางวิชาการสมัยใหม่เกี่ยวกับการจัดองค์การและการจัดการธุรกิจ การงาน ได้มีส่วนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากการเป็นระบบงานขนาดใหญ่ในรูปแบบเดิม ไปเป็นลักษณะที่นักวิชาการเรียกว่า “professional colleagueship” ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้บริหารหรือผู้จัดการในระดับบน ในลักษณะของผู้ร่วมวิชาชีพ แต่ก็ยังคงมีความสัมพันธ์แบบเดิมไว้สำหรับเจ้าพนักงาน หรือพนักงานในระดับที่ไม่ได้ส่วนในการตัดสินใจในสิ่งสำคัญๆ จะมีข้อยกเว้นอยู่บ้างสำหรับกองทัพ และกระทรวง ทบวง กรม บางประเภทที่ยังคงรักษารูปแบบ bureaucracy เอาไว้เต็มรูป

ข้อความและเนื้อหาต่อไปนี้ จะเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างบุคลิกภาพกับการเข้าถือครอง และแสดงบทบาทในลักษณะที่กลับกันกับที่ได้อธิบายมาแล้วก่อนหน้านี้ ประเด็นต่อไปนี้ จะแสดงให้เห็นอิทธิพล หรือผลที่ฝ่ายแรกมีต่อฝ่ายหลัง ผู้เขียนจะอาศัยผลงานของ Krech และคณะ (1958) เป็นกรอบในการอธิบาย โดยเริ่มต้นจากการแสดงให้เห็นว่า ลักษณะร่องรอยบางอย่างของบุคลิกภาพมีบทบาทเป็นฝ่ายถูก ทำให้เกิดขึ้นภายในกรอบของประเภทตัวตน ตัวอย่างเช่น ร่องรอยที่มีชื่อว่า ascendancy ที่นำไปสู่บทบาทของผู้มีอำนาจ (dominance) ที่นำไปสู่บทบาทของผู้นำที่ออกคำสั่งหรือผู้นำที่บัญชางาน (social initiative) นำไปสู่บทบาทในการจัดระเบียบกลุ่ม เข้าควบคุมการบริหารงานในฐานะความเป็นผู้นำ และนำไปสู่บทบาทการวางแผนงานด้วยตนเอง จัดทำสิ่งต่างๆ ตามแนวทางของตน (independence) นอกจากบทบาทที่ได้กล่าวมาแล้วทั้งหมด Krech และคณะยังได้ระบุด้วยว่า ลักษณะร่องรอยของบุคลิกภาพยังครอบคลุมเรื่องอัตตาเข้าไว้ด้วย ดังจะระบุตามลำดับของร่องรอยไว้ดังนี้ self-assured, self-confidence, self-asserting, self-starter และ self-sufficient (ด้านอารมณ์) เหล่านี้ เป็นต้น

การบรรยายเรื่องการเริ่มต้นของลักษณะร่องรอยทางบุคลิกภาพ ควรจะต้องกล่าวถึง กระบวนการอบรมบ่มนิสัยและเรียนรู้บรรทัดฐานและกฎความประพฤติในกิจการต่างๆ ทางสังคมของผู้เยาว์ กระบวนการที่ว่านี้ดำเนินไปอย่างไม่ขาดสาย ตั้งแต่เด็กไปจนถึงวัยชรา สำหรับกรณีของทารกเมื่อแรกเกิดจะมีคุณสมบัติเป็นพลังขับเคลื่อนทางชีวภาพ อันเป็นผลขององค์ประกอบทางพันธุกรรม ร่องรอยทางบุคลิกภาพยังไม่ปรากฏให้เห็น เพราะทารกยังไม่สามารถมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคม เราจะสามารถสังเกตเห็นได้แต่เพียงการร้องเมื่อหิวนม ดิ้นรนเมื่อร่างกายขยับถ่ายจนตัวเปียก ฯลฯ ต่อเมื่อเจริญวัยขึ้น โดยเฉพาะ

อย่างยิ่งเมื่อรู้ความแล้ว ก็สามารถพัฒนาแบบแผนแรงจูงใจและทัศนคติที่ได้มาจากการเรียนรู้ คนเราสร้างบุคลิกภาพของตัวเองขึ้นมา ตั้งแต่ยังเป็นเด็กด้วยการที่สามารถแก้ปัญหา เผชิญอุปสรรค รวมทั้งการทำให้สำเร็จด้วย อนึ่ง การมีเพศและอายุก็มีส่วนอยู่ในบุคลิกภาพด้วย การมีอัตลักษณ์ทั้ง 2 อย่างนี้ ทำให้เด็กเกิดความตระหนักในเรื่องร่างกาย แล้วก็พัฒนาต่อไปเป็นความรู้สึกต่อตัวเองที่บอกความแตกต่างระหว่างคนและวัตถุสิ่งของได้

ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมทำให้เด็กค่อยๆ เปิดเผยลักษณะร่องรอยบุคลิกภาพแบบต่างๆ ขึ้นมา กล่าวคือ เด็กทำให้ถูกมองว่าเป็นคนประเภทนั้นประเภทนี้ อย่างเช่น เป็นเด็กว่านอนสอนง่าย เป็นเด็กดี เป็นเด็กอารมณ์ร้อน ก้าวร้าว ฯลฯ ซึ่งเป็นเด็กประเภทใดก็ย่อมจะครองและแสดงบทบาทที่สอดคล้องไปด้วย อย่างไรก็ตาม แม้นักวิชาการจะยืนยันว่าบุคลิกภาพที่เกิดขึ้นมาแล้วอย่างมั่นคง แต่ก็มิเฝ้าสนใจหรือสถานการณ์ที่ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงได้ เช่น การมีกลุ่ม หรือบุคคลอ้างอิงใหม่ การมีแรงจูงใจ และทัศนคติต่อพฤติกรรมบางอย่างที่มีผลกระทบต่อองค์ประกอบของโครงสร้างของอัตตาที่เป็น ego และ superego การมีแบบแผนความประพฤติที่ขัดแย้งกับบรรทัดฐาน หรือ/และกฎหมายของบ้านเมืองอยู่เป็นอาชญา โดยเฉพาอย่างยิ่งการใช้ยาและสิ่งเสพติด รวมตลอดไปจนถึงการมีบุคลิกใหม่ที่กระตุ้นให้เข้าไปแสดงบทบาททางอาชีพที่ทำให้ไม่สามารถรักษามุขบุคลิกภาพเดิมไว้ได้ เพื่อความสำเร็จในหน้าที่การงาน โดยมีพฤติกรรมอย่างอื่นที่เน้น “วิถีทางของชีวิต” อีกด้วย

นักสังคมวิทยาถือว่าพวก “ซัยยา” เป็นบทบาทอย่างหนึ่งเหมือนกับกรณีเรียกหญิงชายตัวว่าเป็น “โสเภณี” รวมตลอดถึงมีผลงานวิจัยที่แสดงว่า บุคลิกภาพเป็นสาเหตุของพวกจี้เหล่าเมายา (McClelland et al. 1972)

คำอธิบายที่สำคัญและตรงประเด็นมากที่สุดก็คือ อิทธิพลของบุคลิกภาพของผู้ใหญ่ ที่เป็นตัวกำหนดประสบการณ์ของเด็กในครอบครัวหรือ/และสถานศึกษา Newcomb (1950) ได้บรรยายในเรื่องนี้ไว้ว่า ลักษณะการที่ผู้ใหญ่แสดงออกต่อเด็ก ส่วนหนึ่งเป็นการแสดงออกถึงความต้องการทางบุคลิกภาพของตัวเองมารดาหรือ/และบิดา บิดามารดาอาจจะไม่ได้มองว่าบุตรของตนเป็นที่น่าชื่นชมยินดีเสมอไป บางรายอาจจะถึงกับมองบุตรว่าเป็นตัวขัดขวางความปรารถนาในเป้าหมายของเธอหรือเขาด้วยซ้ำไป (ในสำนวนไทยเรียกว่า “มารผจญ”) ดังนั้น จึงเป็นธรรมดาอยู่เองที่เด็กจะมีประสบการณ์ไปในทางลบ แต่ในทางกลับกัน บิดามารดาจำนวนไม่น้อยที่อบรมเลี้ยงดูบุตรด้วยความรักอย่างเกินขอบเขต ในลักษณะของการปกป้องคุ้มครองจนเกินขอบเขต รวมทั้งการตามใจ “จนเหลือ” “จนเลยเถิด”

บุตรที่ได้รับการปกป้องและตามใจจนเลยเถิดหรือไร้เหตุผล น่าจะเกิดและพัฒนาลักษณะร่องรอยทางบุคลิกภาพ Krech และคณะให้ชื่อว่า self-importance, self-centered และ self-willed (เอาแต่ใจตัวเอง) เป็นสำคัญ ดังนั้น บทบาทที่พวกเขาแสวงหาตอนที่ยังไม่เป็นผู้ใหญ่ (ในสถานศึกษา) ก็ย่อมสอดคล้องกับร่องรอยที่กล่าวถึงข้างต้น อย่างเช่น จัดตั้งกลุ่มที่ตนเองเป็นหัวหน้า หรือผู้นำที่ไม่ชอบฟังเสียงใคร ไม่สนใจว่าคนอื่นจะรู้สึกนึกคิดอย่างไร ต้องให้คนอื่นตามใจตนเอง ตามประสบการณ์ที่เคยได้รับมาในครอบครัวในเรื่องเอาแต่ใจตัวเอง พอจบการศึกษาพร้อมที่จะออกไปประกอบอาชีพแล้ว ลักษณะร่องรอยทางบุคลิกภาพก็ยังมีอิทธิพลต่อการเลือกงาน หรืออาชีพในการเลือกครั้งสุดท้าย

(ถ้ามีให้เลือก) ซึ่งก็จะเลือกให้สามารถทำให้ตัวเองได้ เป็นประเภทบุคคลที่คนต้องการ Rosenberg (1957) ได้รายงานให้ทราบจากผลการวิจัยว่า นักศึกษาผู้ตอบให้ความสำคัญกับโอกาสที่จะได้เป็นผู้นำ และไม่อยากให้คนอื่นมาควบคุม ตรวจสอบ ดูแลตนค่อนข้างสูง (แต่ไม่สามารถบอกได้ว่า นักศึกษาพวกนี้มีประสบการณ์ทางบ้านมาอย่างไร)

แบบแผนทางบุคลิกภาพที่ผู้เขียนเห็นว่า สามารถอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะร่องรอยทางบุคลิกภาพกับบทบาทได้อย่างชัดเจน รู้จักกันในนามของ “authoritarian personality” ที่ได้มาจากการทดลองของ Adorno และคณะผู้ร่วมงาน (1954) นักจิตวิทยาสังคมเหล่านี้ แสดงให้เห็นว่าร่องรอยหลายอย่างกับการรวมกันเป็นชุดของทัศนคติมักจะปรากฏขึ้นด้วยกันในตัวบุคคลคนเดียว ร่องรอยเหล่านั้นได้รวมเอาประเด็นทางการเมืองและเศรษฐกิจการต่อต้านชนชาวยิวและอาหรับ การมีอคติรังเกียจเคียดแค้นที่ชนกลุ่มน้อยอื่น ๆ ผู้คนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ “เอารูระ” เป็นอย่างมากในเรื่องความเกรงกลัว การมีพลังแรง การครอบงำและอำนาจ คนที่มีลักษณะดังกล่าวเมื่อแสวงหาการงานอาชีพก็จะเลือกตำแหน่งหรือสถานภาพที่มีอำนาจบงการได้ถนัดมือ และก็จะปฏิบัติตามอย่างรุนแรงต่อการละเมิดกฎ วินัย และระเบียบแบบแผน นอกจากนี้ยังกดข่มความรู้สึกในทางลบเกี่ยวกับตัวเองหรือใครก็ได้ที่ตนชอบพอ สามารถกล่าวได้ว่า เด็กและเยาวชนที่เจริญเติบโตมาในครอบครัวแบบบูชาอำนาจนิยม ก็จะเลือกบทบาททางอาชีพที่สามารถใช้อำนาจอย่างไร้เหตุผลได้ เช่น ทหาร ตำรวจ และแม้กระทั่งสัสดีและผู้คุมในเรือนจำ ผู้ซึ่งสามารถแสดงบทบาทของตนได้สอดคล้องกับร่องรอยทางบุคลิกว่าตนเองเป็นคนประเภทใด

ผู้เขียนขอจบผลงานชิ้นนี้ ด้วยการนำเอาชื่อเรื่องของบทความที่ระบุความสำคัญของคำว่า “อัตตา” ในสังคมวิทยามาสาธยายให้เห็นว่า เป็นความคิดที่พอจะรับฟังได้ โดยจะระบุไว้เป็นข้อ ๆ ดังต่อไปนี้

1) สังคมวิทยาเป็นการศึกษาชีวิตมนุษย์ที่อยู่รวมกันเป็นกลุ่มในลักษณะที่เป็นสังคม ซึ่งหมายถึงกลุ่มคนที่มีจำนวนมากมายที่มีการปฏิสัมพันธ์ต่อกันอย่างถาวร จนสามารถมีความเพียงพอในตัวเอง (self-sufficient) ตัวเองดำรงอยู่ตลอดกาลนาน (self-perpetuating) จะเน้นคำว่า “self” เพราะนักสังคมวิทยาในรุ่นแรกถือว่าสังคมมนุษย์เป็นอินทรีย์หรือสิ่งมีชีวิต ถึงแม้จะไม่ถือนั้นแล้วในปัจจุบัน แต่นักวิชาการก็ยังบรรยายถึง เนื่องจากมีเนื้อที่จำกัด ผู้เขียนจึงแนะนำให้อ่านผลงานของ Levy (1943) ผู้ซึ่งได้บัญญัติศัพท์ “Affect hunger” มาอธิบายกรณีที่กล่าวมานี้

2) นักสังคมวิทยาที่ช่วยกันสร้างแนวคิดเรื่องอัตตา ได้พัฒนาทฤษฎีและการวิเคราะห์ข้ามพ้นแนวคิดดั้งเดิมในเรื่องโครงสร้างสังคมที่มีลักษณะมหภาค โดยไม่คำนึงถึงตัวปัจเจกบุคคลเลยหรือไม่ก็น้อยมาก ดังนั้น นักสังคมวิทยายุคปัจจุบันจึงสร้างแนวคิดด้านจุลภาคขึ้นมาชัดเจนซึ่งที่ขาดหายไป และในการนี้ได้บรรจุเอาอัตตาและตัวบุคคลเข้าไว้ในโครงสร้างทฤษฎีและการวิเคราะห์ใหม่ด้วย โดยไม่ติดกับดักทั้งแนวคิดด้านมหภาคออกไปทั้งหมด (อยู่ในเรื่อง macro-micro integration ดูผลงานของ Wiley 1988)

3) นักสังคมวิทยายุคปัจจุบันมีความเห็นตรงกันว่า ความสัมพันธ์ทางสังคมและบุคลิกภาพหรืออัตตา พัฒนาขึ้นมาจากปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ในระดับสัญลักษณ์ของภาษาและอากัปกิริยาเป็น

สำคัญ Mead ที่เป็นเจ้าของความคิดอธิบายว่า การตอบสนองต่อสถานการณ์และเหตุการณ์ต่างๆ ไม่ได้เกิดจากสัญชาตญาณเหมือนของสัตว์ต่ำกว่า แต่เป็นผลจากแปลหรือนิยามความหมาย (ความของ Thomas) ซึ่งจะเป็นไปได้ก็แต่โดยการมีองค์ประกอบของบุคลิกภาพ (รวมทั้งอัตตา) เป็นตัวนำ เป็นการไขว่โนภาพประกอบไปด้วย และจะกระทำได้อีกก็ต้องมีจิตใจและอัตตาที่พัฒนาขึ้นมาแล้วเป็นตัวกำหนด เป็นที่น่าพิจารณาด้วยว่า เมื่อแรกเกิดทารกยังไม่มีความคิดที่จะบอกว่าอะไรเป็นอะไร ดังนั้น ถ้าเด็กไม่ได้เรียนรู้จากผู้ใหญ่ว่าตัวเองเป็นใครในแง่ของเพศและอายุ ถ้าไม่เช่นนั้นแล้วก็จะเกิดปัญหายุ่งยาก Socialization จึงมีส่วนทำให้เด็กมองเห็นการเป็นอัตตาทางสังคมของตน

กล่าวได้ว่าคนเรายังเติบโตจากเด็กขึ้นเป็นผู้ใหญ่ อัตตาก็ยังมีความสำคัญมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ เพราะความต้องการให้คนอื่นยอมรับนับถือทั้งในและนอกกรอบครัว เขาต้องการทำตัวทำใจให้อัตตามีความหมายไปในทางบวก (โปรดพลิกกลับไปดูตัวอย่างที่ได้ให้ไว้เกี่ยวกับลักษณะร่องรอยทางบุคลิกภาพ) อัตตายังคงดำเนินบทบาทต่อไปอย่างไม่ขาดสาย จนกระทั่งใกล้สิ้นอายุขัย คนชรามองและนึกถึงตัวเองว่าเป็นคน “ไร้ค่า” จึงไม่อยากมีชีวิตอยู่ต่อไป (self-immolation) มีความรู้สึกเวทนาตัวเอง (self-pity) และถ้ายังไม่ตายก็จะดำรงชีวิตอยู่อย่างทนทุกข์ทางใจ

ข้อความทั้งหมดที่เพิ่งกล่าวไปแล้ว น่าจะเป็นหลักฐานยืนยันได้ว่า ความคิดเรื่อง “อัตตา” มีความสำคัญในวิชาสังคมวิทยาอย่างแท้จริง

รายการอ้างอิง

- Adorno, T.W. et al. 1950. *The Authoritarian Personality*. N.Y.: Harper and Row
- Bem, D. 1972. “Self-Perception Theory.” In *Advances in Experimental Social Psychology*, Volume B, ed. L. Berkowitz, 1-62. N.Y.: Academic Press.
- _____. 1978. “Self-Perception Theory.” In *Cognitive Theories in Social Psychology*, ed. L. Berkowitz, 221-282. San Francisco: Academic Press.
- _____. 1978. “Persons, Situations, and Template Matching: Theme and Variation.” In *Consistency in Social Behavior: The Ontario Symposium*, eds. M. Zanna, E.T. Higgins & C.P. Herman, Vol.2, 173-186. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum.
- Bergson, H. 1935. *The Two Sources of Morality and Religion*. London: Macmillan.
- Bloom, L., and P. Selznick. 1977. *Sociology: A Text with Adapted Readings*. 6th edition. N.Y.: Harper and Row, Inc.
- Blumer, H. 1969. *Symbolic Interaction: Perspective and Method*. Englewood, Cliff, N.J.: Prentice-Hall, Inc.
- Collins, R. 1975. *Conflict Sociology*. New York: Academic Press.
- Cooley, C.H. {1902} 1964. *Human Nature and the Social Order*. N.Y.: Scribner.
- Cohen, A.R. 1966. *Deviance and Control*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, Inc.
- Dewey, J. {1887} 1967. *The Early Works, 1882-1898; Volume 2: 1887 Psychology*. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Feldman, R.S. 1985. *Social Psychology*. N.Y.: McGraw Hill.
- Freud, S. {1920} 1930. *A General Introduction to Psychoanalysis*. London: Boni and Riverli.
- Gerard, H.B., and J.M. Rabbie. 1961. “Fear and Social Comparison.” *Journal of Abnormal Social Psychology*, 62: 586-592.
- Goffman, E. 1956. “Embarrassment and Social Organization.” *American Journal of So-*

- ciology, 62: 264-274.
- _____. {1959} 1963. *The Presentation of Self in Everyday Life*. Garden City: Doubleday.
- _____. 1961. *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. Harmondsworth: Penguin Books.
- _____. 1967. *Interaction Behavior: Essays in Face-to-Face Behavior*. New York: Anchor Books.
- Grecas. 1982. "The Self-Concept." *Annual Review of Sociology*, 8: 1-33.
- Grecas. 1985. "Self-Concept." *Social Science Encyclopedia*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Harvey, O.J., and C. Consalvi. 1953. "Status and Conformity to Pressures in Informal Group." *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 60: 182-187.
- Hyman, H.H. 1942. "The Psychology of Status." *Arch Psychology*, No.269.
- James, W. 1890. *The Principles of Psychology*. 2 Volumes. New York: Henry Holt.
- _____. 1900. *Psychology*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Kotarba, J.A., and F. Audrea, eds. 1984. *The Existential Self in Society*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Krech, D., et al. 1958. "Brain Chemistry and Adaptive Behavior." In *Biological and Biochemical Bases of Behavior*, eds. H.F. Harlow and C.N. Woolsey, 367-400. Madison, Wisconsin: University of Wisconsin.
- Krech, D., et al. 1962. *Individual in Society: A Textbook of Social Psychology*. New York: McGraw Hill.
- Levin, K. 1969. "Differentiation of the Personality." *Experimental Social Psychology*. 2nd edition, 233. N.Y.: Harper and Holt.
- Levy, D.M. 1937. "Primary Affect Hunger." *American Journal of Psychiatry*, 94: 643-652.
- _____. 1943. *Maternal Overprotection*. New York: Columbia University Press.
- Loftland, J. 1969. *Deviance and Identity*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Mann, L. 1969. *Social Psychology*. Sydney: John Wiley and Sons.
- McCall, G.L., and J.L. Simmons. 1966. *Identities and Interaction*. N.Y.: The Free Press.
- McClelland, D.C., et al. 1972. "The Drinking Man: Alcohol and Human Motivation." In *The Drinking Man: Alcohol and Human Motivation*, eds. D.C. McClelland, W.N. Davis, R. Kalin & E. Wanner, 376-315. New York: Free Press.
- McDougall, W. 1908. *Introduction to Social Psychology*. London: Methuen.
- _____. 1926. *Introduction to Social Psychology*. Boston: J.W. Luce.
- Mead, G.H. {1934} 1962. *Mind, Self and Society*. Chicago: University of Chicago Press.
- _____. 1982. *The Individual and the Social Self*. Chicago: University of Chicago Press.
- Merton, R.K. 1940. "Bureaucratic Structure and Personality." *Social Forces*, 18: 560-568.
- Murphy, G. 1933. *General Psychology*. New York: Harper and Row.
- _____. 1947. *Personality: A Biosocial Approach to Origins and Structure*. New York: Harper and Brothers.
- Newcomb, T. {1950} 1954. *Social Psychology*. Scranton, PA: Dryden Press.
- Reiss, A.J., Jr. 1951. "Delinquency as a Failure of Personal and Social Control." *ASR*, 16: 196-207.
- _____. 1962. "The Social Integration of Peers and Queers." *Social Problems*, 9: 102-120.
- Rokeach, M. 1972. *Beliefs, Attitudes and Values: A Theory of Organization and Change*. San Francisco, California: Jossey-Bass, Inc.
- Rosenberg, M. 1957. *Occupations and Values*. Glencoe, IL: Free Press.
- _____. 1979. *Conceiving the Self*. N.Y.: Basic Books.
- _____. 1995. "Global Self-Esteem and Specific Self-Esteem." *ASR*, 60(1): 142-144.

- Schacter, S. 1959. *The Psychology of Affiliation*. California: Stanford University Press.
- Schwartz, M., and S. Stryker. 1970. *Deviance, Selves and Others*. Washington, DC: American Sociological Association.
- Sherif, M., and C.N. Sherif. 1968. *Social Psychology*. N.Y.: Harper and Row.
- Singlemann, P. 1972. "Exchange as Symbolic Interaction." *ASR*, 38: 414-424.
- Stone, G.P. 1962. "Appearance and the Self," pp.86-118. In *Human Behavior and Social Processes*, ed. A.M. Rose. Boston: Houghton Mifflin.
- Stryker, S. 1968. "Identity Salience and Role Performance: The Relevance of Symbolic Interaction Theory for Family Research." *Journal of Marriage and the Family*, 30: 558-564.
- Turner, R. 1968. "The Self-Conception in Social Interaction." In *The Self-in Interaction*, eds. C. Gordon and K.J. Gergen, 93-106. N.Y.: Wiley.
- Whyte, W. 1956. *The Organization Man*. N.Y.: Simon and Schuster.
- Wiley, N. 1988. "The Micro-Macro Problem in Social Theory." *Sociological Theory*, 6: 254-261.
- William, J. 1900. *Psychology*. N.Y.: Holl, Rinchart and Winston.
- Zimbardo, P.G., and R. Fformica. 1963. "Emotional Comparison and Self-Esteem as Determinants of Affiliation." *Journal of Personality*, 31: 141-162.
- Zimbardo, P.G., and N.E. Miller. 1966. "The Facilitation of Exploration by Hunger in Rats." *Journal of Comparative and Physiological Psychology*, 51: 43-46.